

خانواده به مثابه سپر اجتماعی تاب آوری؛ نقش سرمایه‌های خانوادگی در تاب آوری تحصیلی

ایوب سخائی^۱

فروزان جوادی‌زاده^۲

چکیده

دانش‌آموزان در زندگی روزمره با مجموعه‌ای فزاینده از فشارهای فردی و محیطی روبه‌رو هستند؛ فشارهایی که ریشه در شرایط اجتماعی، عاطفی و تحصیلی حاکم بر خانواده، مدرسه و جامعه دارند. همین روند، ضرورت توجه به سازوکارهای حمایتی مؤثر در مواجهه با این چالش‌ها را برجسته کرده است. بر همین اساس، پژوهش حاضر با هدف مقایسه تاب آوری تحصیلی دانش‌آموزان بر پایه الگوی حضور والدین، با تأکید بر نقش سرمایه‌های خانوادگی، در میان نمونه منتخب دانش‌آموزان شهر تهران انجام گرفت. این پژوهش با رویکرد پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه طراحی و اجرا شد. حجم نمونه، با استفاده از نرم‌افزار، Spss Sample Power ۳۸۰ نفر برآورد شد و شرکت‌کنندگان از طریق روش‌های نمونه‌گیری خوشه‌ای و طبقه‌ای انتخاب شدند. پرسشنامه پژوهش نیز از روایی و پایایی قابل‌قبولی برخوردار بود. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از ترکیبی از نرم‌افزارهای Spss، Amos و PLS انجام شد. یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد خانواده‌های دووالدی، در مقایسه با خانواده‌های تک‌والدی، از سطح بالاتری از سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی برخوردارند. این تفاوت‌ها در شاخص‌های تاب آوری تحصیلی نیز آشکار است؛ به گونه‌ای که ۵۹ درصد از فرزندان خانواده‌های دووالدی در سطح بالای تاب آوری تحصیلی قرار دارند، درحالی‌که این میزان در میان فرزندان خانواده‌های تک‌والدی تنها ۲۸ درصد است. نتایج نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده، با تاب آوری تحصیلی دانش‌آموزان رابطه مثبت و معناداری دارند و این رابطه در خانواده‌های دووالدی از شدت و پایداری بیشتری برخوردار است. این یافته‌ها، از منظر جامعه‌شناختی نشان می‌دهد تاب آوری تحصیلی بیش از آن‌که صرفاً یک ویژگی فردی باشد، برساخته‌ای اجتماعی و متأثر از ساختار خانواده و توزیع نابرابر سرمایه‌های خانوادگی است. در این چارچوب، الگوی تک‌والدی یا دووالدی، به مثابه سازوکاری واسطه، می‌تواند در بازتولید یا کاهش نابرابری‌های تحصیلی نقش معناداری ایفا کند.

کلیدواژه‌ها: تاب آوری تحصیلی، سرمایه اجتماعی خانواده، حمایت اجتماعی خانواده، خانواده دووالدی و تک‌والدی.

^۱. استادیار گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. Sakhaei@kashanu.ac.ir

^۲. کارشناس علوم اجتماعی، آموزگار، اداره آموزش و پرورش منطقه ۱۷ تهران، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

با توجه به شتاب فزاینده تحولات در ابعاد مختلف زندگی انسان معاصر، توجه به رشد و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان بیش از گذشته اهمیت یافته است. در سال‌های اخیر، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های آموزشی بر شناسایی عوامل مؤثر بر موفقیت تحصیلی تمرکز داشته‌اند و در این میان، تاب‌آوری^۱ و به‌ویژه تاب‌آوری تحصیلی^۲ جایگاهی برجسته پیدا کرده است (سلطانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸). به‌طور کلی، تاب‌آوری فرد را قادر می‌سازد در مواجهه با چالش‌ها و سختی‌ها، با آن‌ها سازگار شود و رشد یابد (استیل و همکاران^۳، ۲۰۲۴). نیومن^۴ تاب‌آوری را توانایی انطباق با دشواری‌ها می‌داند و برخی پژوهشگران آن را نوعی گرایش به خوداصلاحی^۵ توصیف می‌کنند که فرد را (حتی در شرایط نامطلوب) به سمت مسیر مطلوب رشد سوق می‌دهد. شواهد پژوهشی حاکی است که افراد دارای تاب‌آوری بالا، انعطاف‌پذیرترند، سریع‌تر با تغییرات محیطی سازگار می‌شوند و پس از تجربه موقعیت‌های استرس‌زا، توانایی بیش‌تری در بازیابی و بهبود هیجانی دارند. در مقابل، افرادی که از تاب‌آوری پائین‌تری برخوردارند، در سازگاری با تغییرات، کندتر عمل می‌کنند و به دشواری می‌توانند پس از مواجهه با شرایط فشارزا، روند بهبودی خود را بازبند (مهری‌نژاد و همکاران، ۲۰۱۵). مفهوم تاب‌آوری در حوزه آموزش، به ظرفیت دانش‌آموزان برای مقابله با چالش‌ها و دستیابی به موفقیت تحصیلی مربوط می‌شود. در معنای وسیع‌تر، این مفهوم به یک استراتژی کارآمد اشاره دارد که می‌تواند برای پیروزی بر شرایط چالش‌برانگیز مورد استفاده قرار گیرد (شنگیائو و همکاران^۶، ۲۰۲۴).

در بستر تحصیلی، تاب‌آوری تحصیلی توانایی استمرار، بازیابی و موفقیت در مسیر تحصیلی است، حتی وقتی با موانع یا فشارهای جدی مواجه می‌شود (کاروزا‌پاچیکو و همکاران^۷، ۲۰۲۵). تاب‌آوری تحصیلی، توانایی دانش‌آموز برای مقابله مؤثر با موانع تحصیلی، اضطراب و فشار تحصیلی است (رادهامانی و کالایوانی^۸، ۲۰۲۱) در واقع، تاب‌آوری تحصیلی به منزله توانایی دستیابی به موفقیت آموزشی، حتی در بستر فقر و محرومیت، در نظر گرفته می‌شود؛ توانایی‌ای که مؤلفه‌هایی همچون اعتماد، بهزیستی، انگیزش، جهت‌گیری مناسب، روابط مؤثر و مهارت مدیریت استرس را در بر می‌گیرد (سلطانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹). دانش‌آموزان تاب‌آور در حوزه تحصیلی، از عملکرد و انگیزه بالاتری برخوردارند و در مواجهه با شرایط و رویدادهای استرس‌زا، پیشرفت تحصیلی قابل توجهی دارند، امری که می‌تواند ریسک افت تحصیلی آن‌ها را کاهش دهد. در محیط آموزشی، دانش‌آموزان تاب‌آور، با وجود موانع و محدودیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، از سطح بالایی از موفقیت و پیشرفت تحصیلی برخوردارند (عبدالرحمن و همکاران^۹، ۲۰۲۵). از این منظر، تاب‌آوری تحصیلی یک وضعیت ثابت نیست، بلکه فرایندی فعال است که شامل پرورش یافتن، مقاومت کردن و بالندگی در مواجهه با بحران‌ها و

¹ Resilience

² Academic Resilience

³ Steel et al

⁴ Newman

⁵ Self-regulation

⁶ Shengyao et al

⁷ Carroza-Pacheco et al

⁸ Radhamani & Kalaivani

⁹ Abdelrahman et al

چالش‌ها می‌شود. افراد تاب‌آور، این مهارت را در شبکه‌ای پیچیده از روابط اجتماعی فرا می‌گیرند. به عبارت دیگر، دانش‌آموزان تاب‌آور تحصیلی، این ویژگی را به صورت ذاتی ندارند، بلکه در مسیر پیچیده و فرایندوار رشد و تجربه، تاب‌آوری در آنان پرورش می‌یابد (غفاری، ۱۳۹۴). بنابراین تاب‌آوری تحصیلی نه یک ویژگی ذاتی بلکه نتیجه تعامل پیچیده دانش‌آموز با محیط اجتماعی و خانوادگی است و سطح آن در دانش‌آموزان می‌تواند با تقویت منابع اجتماعی و حمایت‌های خانوادگی افزایش یابد. از منظر جامعه‌شناختی، این تعامل فرد و خانواده همواره در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه در بستر نابرابری‌های ساختاری و توزیع نابرابر منابع آموزشی، اقتصادی و فرهنگی معنا می‌یابد. بر اساس رویکردهای نابرابری آموزشی و بازتولید اجتماعی، موفقیت و تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان تا حد زیادی متأثر از میزان دسترسی خانواده‌ها به انواع سرمایه‌هاست؛ سرمایه‌هایی که به صورت نابرابر میان طبقات اجتماعی توزیع شده‌اند. در این چارچوب، خانواده‌ها نه تنها یک واحد عاطفی، بلکه نهادی اجتماعی است که می‌تواند نابرابری‌های ساختاری را بازتولید یا تا حدی تعدیل کند. بنابراین، تاب‌آوری تحصیلی را می‌توان شکلی از «انطباق نابرابر» با نظام آموزشی دانست که در آن، دانش‌آموزان بسته به موقعیت طبقاتی و منابع خانوادگی، توان متفاوتی برای مواجهه با فشارها و موانع تحصیلی دارند.

در سطح خانوادگی، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی شامل سرمایه اجتماعی خانواده^۱، حمایت اجتماعی خانواده^۲ و پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده^۳ هستند (کوهن و همکاران^۴، ۲۰۲۵؛ یانگ^۵، ۲۰۲۳؛ فنگ و همکاران^۶، ۲۰۲۰؛ بابازاده و رسول‌زاده، ۱۳۹۴). سرمایه اجتماعی خانواده به پیوندهای میان والدین و فرزندان اشاره دارد و نقش مهمی در جامعه‌پذیری فرزندان ایفا می‌کند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند، خانواده‌هایی که با فرزندان خود در حل مسائل مختلف گفت‌وگو می‌کنند و در تعریف نقش‌ها، قوانین و جایگاه افراد در مواجهه با مشکلات انعطاف‌پذیری دارند، فرزندان‌شان از توانایی حل مسئله، اعتماد به دیگران، باور به توانایی‌های خود و حس استقلال بالاتری برخوردارند. مطابق نظر گارمزی^۷، خلق و خوی نوجوانان، ویژگی‌های خانوادگی مثبت مانند صمیمیت و انسجام و منابع بیرونی حمایت اجتماعی، می‌توانند تاب‌آوری تحصیلی را افزایش دهند (غفاری، ۱۳۹۴: ۸۶). از طرف دیگر، حمایت اجتماعی خانواده به عنوان یکی دیگر از سرمایه‌های خانوادگی، به میزان حمایت ادراک شده فرد از سوی خانواده اشاره دارد. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که ظهور تاب‌آوری در کودکان آسیب‌پذیر تا حد زیادی به تأثیرات حمایتی کلیدی در بافت خانوادگی و اجتماعی بستگی دارد (والش، ۱۳۹۱: ۲۰). هنگامی که کودکان به حداقل یک والد حمایتگر، یک مراقب یا حامی بزرگ‌سال دیگر در دنیای اجتماعی و خانوادگی توسعه یافته خود دسترسی دارند، تاب‌آوری آنان در برابر ناگواری بیش‌تر است. یکی دیگر از عوامل موثر بر عملکرد تحصیلی، سطح اجتماعی-اقتصادی خانواده است. اگرچه فقر می‌تواند فرایندهای رشدی و سازگاری روانی کودکان و نوجوانان را تهدید کند، اما بسیاری از این گروه‌ها قادرند بر پیامدهای منفی شرایط نامطلوب فائق آیند. به عبارت دیگر،

¹ Family Social Capital

² Family Social Support

³ Family Socioeconomic Status

⁴ Cohen et al

⁵ Yang

⁶ Fang et al

⁷ Garmezy

ظهور نشانه‌های پیشرفت و سازگاری با وجود شرایط اقتصادی و اجتماعی دشوار، شاخص مهمی برای شناسایی فرد تاب‌آور محسوب می‌شود (غفاری، ۱۳۹۴).

در این میان، تمایز میان رویکرد جامعه‌شناختی و رویکردهای روان‌شناختی در تبیین تاب‌آوری تحصیلی اهمیت اساسی دارد. درحالی‌که رویکردهای روان‌شناسی آموزشی عمدتاً بر ویژگی‌های فردی، مهارت‌های مقابله‌ای و توانمندی‌های درونی دانش‌آموزان تمرکز دارند، رویکرد جامعه‌شناختی، تاب‌آوری را در بستر روابط اجتماعی، ساختار خانواده و توزیع نابرابر منابع و فرصت‌ها تحلیل می‌کند. از این منظر، تاب‌آوری تحصیلی نه صرفاً نتیجه توانمندی‌های فردی، بلکه پیامد جایگاه اجتماعی خانواده، میزان دسترسی به سرمایه‌های اجتماعی و حمایتی، و موقعیت ساختاری دانش‌آموز در نظام آموزشی است. بدین ترتیب، جامعه‌شناسی آموزش با جابه‌جایی کانون تحلیل از «فرد» به «روابط و ساختارها»، امکان فهم عمیق‌تری از نابرابری‌های پنهان در تجربه تحصیلی دانش‌آموزان و تفاوت‌های آنان در توان مواجهه با فشارهای آموزشی را فراهم می‌سازد. در این چارچوب، تفاوت در تاب‌آوری تحصیلی بیش از آن‌که به تفاوت‌های روان‌شناختی دانش‌آموزان بازگردد، بازتابی از نابرابری‌های ساختاری درون خانواده‌ها و موقعیت اجتماعی آن‌هاست.

با توجه به اهمیت تاب‌آوری تحصیلی و نقش آن در پیشرفت آموزشی دانش‌آموزان، شناسایی عوامل مؤثر بر این ویژگی، به‌ویژه عوامل خانوادگی، از اهمیت فراوانی برخوردار است. با این حال، هنوز به‌طور روشن مشخص نیست که چگونه ویژگی‌های خانواده مانند سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و سطح اجتماعی-اقتصادی در بستر نابرابری‌های آموزشی و تفاوت‌های ساختاری خانواده‌ها، می‌توانند تاب‌آوری تحصیلی فرزندان را شکل دهند و آیا این تأثیر در میان فرزندان خانواده‌های تک‌والدی و دووالدی متفاوت است یا خیر. این شکاف پژوهشی اهمیت بررسی تطبیقی تاب‌آوری تحصیلی میان این دو گروه را برجسته می‌کند. مطالعه حاضر با تمرکز بر الگوی حضور والدین و نقش سرمایه‌های خانوادگی، نه تنها شکاف‌های موجود در ادبیات تحقیق را پر می‌کند، بلکه می‌تواند به شناخت دقیق‌تر سازوکارهای حمایتی خانواده در تقویت تاب‌آوری تحصیلی کمک کند و یافته‌های آن، مبنایی برای توسعه نظریه تاب‌آوری تحصیلی و ارائه راهکارهای عملی و سیاست‌گذاری آموزشی فراهم آورد.

اهداف تحقیق

۱. بررسی و سنجش توصیفی-تطبیقی سطح تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان.
۲. بررسی و سنجش توصیفی-تطبیقی میزان سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده دانش‌آموزان.
۳. تحلیل ارتباط میان تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان با میزان سرمایه اجتماعی خانواده.
۴. تحلیل ارتباط میان تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان با میزان حمایت اجتماعی خانواده.
۵. تحلیل ارتباط میان تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان با پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده.
۶. تحلیل نقش تعدیل‌کنندگی الگوی حضور والدین در ارتباط میان متغیرهای مستقل و تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان.

پیشینه تجربی تحقیق

مرور پیشینه تحقیق امکان درک بهتر روندهای پژوهشی و شناسایی خلأهای موجود را فراهم می‌کند. از این رو، مطالعات مرتبط در دو بخش داخلی و خارجی تفکیک شده‌اند تا تحلیل دقیق‌تری از وضعیت پژوهش ارائه شود. در ادامه، نخست مطالعات انجام‌شده در داخل کشور بررسی می‌شود.

۱. پیشینه داخلی

مطالعات داخلی نشان می‌دهد که تاب‌آوری تحصیلی به‌عنوان یک ویژگی کلیدی برای مقابله با فشارهای تحصیلی و محیطی، در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. کشاورز نوروزپور و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی به بررسی «رابطه خودکارآمدی تحصیلی، عزت نفس و حمایت اجتماعی خانواده با تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان تیزهوش» پرداختند. جامعه پژوهش را تمام دانش‌آموزان تیزهوش دختر دوره دوم متوسطه (پایه دهم و یازدهم) شهر تهران در سال تحصیلی (۱۴۰۱-۱۴۰۲) تشکیل می‌دادند که با استفاده از روش نمونه‌گیری در دسترس ۱۸۱ نفر به‌عنوان اعضای نمونه انتخاب شدند. نتایج پژوهش نشان داد که خودکارآمدی تحصیلی، عزت نفس و حمایت اجتماعی خانواده با تاب‌آوری تحصیلی رابطه مثبت و معناداری دارند. در تحلیل رگرسیونی، این متغیرها تا ۵۸ درصد از واریانس تاب‌آوری تحصیلی را پیش‌بینی کردند که از این میان «عزت نفس» بیش‌ترین سهم را داشت. در پژوهشی دیگر، توجهی و تمنایی‌فرد (۱۴۰۱) به بررسی «رابطه حمایت اجتماعی ادراک‌شده و تاب‌آوری تحصیلی با اضطراب امتحان دانش‌آموزان» پرداختند. جامعه آماری این پژوهش شامل همه دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه دوم شهرستان کاشان در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بود و ۳۱۶ دانش‌آموز با نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که حمایت اجتماعی ادراک‌شده با تاب‌آوری تحصیلی رابطه معناداری دارد. محمدجانی و سلاجقه (۱۴۰۱) در مقاله‌ای به بررسی «مدل‌یابی تعاملات معلم و دانش‌آموزان بر پیشرفت تحصیلی با نقش میانجی‌گری تاب‌آوری و سازگاری تحصیلی» پرداختند. جامعه آماری، شامل کلیه دانش‌آموزان متوسطه دوم شهر شیراز بود که از این تعداد، ۳۷۳ نفر از آن‌ها بر اساس جدول کرجسی و مورگان و با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی انتخاب شدند. نتایج نشان داد که تعامل معلم-دانش‌آموز بر پیشرفت تحصیلی تأثیرگذار است اما تاب‌آوری دانش‌آموزان به‌صورت میانجی، این رابطه را تقویت می‌کند. کشتکاران (۱۳۸۸) با بررسی رابطه الگوهای خانوادگی با تاب‌آوری دانشجویان دانشگاه شیراز نشان داد که جهت‌گیری‌های گفت‌و شنود خانواده، پیش‌بینی‌کننده‌ای معنادار برای تاب‌آوری است. مولوی و همکاران (۱۳۸۹) نیز در مطالعه‌ای با عنوان «تأثیر الگوهای ارتباطی خانواده بر تاب‌آوری دانشجویان» گزارش کردند که الگوهای ارتباطی کثرت‌گرا و توافق‌کننده بیشترین تأثیر را بر تاب‌آوری دانشجویان دارند. گلستانه و رضایی (۱۳۸۹) ارتباط بین تاب‌آوری تحصیلی و عزت نفس و حمایت اجتماعی را در میان دانش‌آموزان دبیرستانی بوشهر بررسی کردند و دریافتند که حمایت خانواده، دوستان و اشخاص مهم، رابطه مثبت و معناداری با تاب‌آوری دارد. همچنین غفاری (۱۳۹۴) نشان داد که خلق‌وخوی نوجوانان و ویژگی‌های خانوادگی مثبت مانند صمیمیت و انسجام و منابع بیرونی حمایت اجتماعی، تاب‌آوری تحصیلی را به‌طور قابل‌توجهی افزایش می‌دهند.

۲. پیشینه خارجی

کاروزا-پاچیکو و همکاران (۲۰۲۵) پژوهشی با عنوان «عملکرد تحصیلی و تاب‌آوری در دانش‌آموزان آموزش متوسطه» انجام دادند. این مطالعه با هدف بررسی این موضوع انجام شد که کدام ابعاد تاب‌آوری مدرسه می‌تواند در نمونه‌ای متشکل از ۶۰۹ دانش‌آموز ۱۱ تا ۱۷ ساله مدارس متوسطه اسپانیا، به عنوان عوامل تعیین کننده در عملکرد تحصیلی ایفای نقش کند. نتایج این مطالعه نشان داد که همه ابعاد تاب‌آوری (منابع داخلی و هویتی، خودباوری و...) با عملکرد تحصیلی ارتباط معناداری دارند. سالم و ضیا^۱ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «تأثیر حمایت اجتماعی بر تاب‌آوری تحصیلی دانشجویان کارشناسی» که از روش تحقیق علی-مقایسه‌ای بهره می‌برد و در نمونه‌ای به حجم ۶۰۰ نفر از دانشجویان کارشناسی دانشگاه آزاد علامه اقبال انجام شد دریافتند که حمایت اجتماعی ادراک شده نقش مثبت و معناداری در تقویت تاب‌آوری دارد، یعنی دانشجویانی که احساس حمایت بیش‌تری می‌کنند، توان بیش‌تری برای مقابله با چالش‌های تحصیلی دارند. بورازون و چوانگ^۲ (۲۰۲۳) در مقاله‌ای با عنوان «تاب‌آوری در نظام آموزشی: یک بررسی سیستماتیک و جهت‌گیری‌هایی برای تحقیقات آینده» روی ۷۰۷ مقاله که طی چهار دهه (از ۱۹۸۰ تا ۲۰۲۱) انجام شده بود، دریافتند که تاب‌آوری تحصیلی عمدتاً به تعامل بین ویژگی‌های فردی (انگیزش، خودکارآمدی، نظارت خود، مهارت‌های مقابله‌ای) و منابع محیطی (خانواده، مدرسه، حمایت اجتماعی) بستگی دارد. گارسیا کرسپو و همکاران^۳ (۲۰۲۱) پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری تحصیلی در کشورهای اروپایی: نقش معلمان، خانواده‌ها و ویژگی‌های دانش‌آموزان» انجام دادند. نمونه این مطالعه شامل ۱۱۷۵۳۹ دانش‌آموز کلاس چهارم و ۶۲۲۲ معلم از ۴۳۲۴ مدرسه در کشورهای عضو اتحادیه اروپا بود. نتایج این مطالعه نشان داد که متغیرهای خانوادگی و فردی (مانند اعتماد به نفس در خواندن و حس تعلق به مدرسه) پیش‌بینی‌کننده‌های قوی تاب‌آوری تحصیلی هستند؛ همچنین کیفیت آموزش و رابطه معلم با دانش‌آموز نیز نقش مهمی دارند.

همچنین در قلمرو مطالعات خارجی پیرامون عوامل خانوادگی مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی، بررسی‌ها نشان می‌دهند که متغیرهایی از قبیل گرمی روابط، سبک‌های فرزندپروری، سطوح حمایت والدین، نحوه مدیریت و نظم در خانواده، انتظار والدین از پیشرفت، نظارت و میزان انسجام، به‌طور معناداری با سطوح بالایی از درگیری‌های شناختی و رفتاری در فعالیت‌های آموزشی همراه بوده است (ویلیام و برایان^۴، ۲۰۱۳). سینای^۵ (۲۰۰۹) در این زمینه طی مطالعه‌ای به بررسی عوامل مرتبط با تاب‌آوری تحصیلی در بین ۵۷۸۸ نفر از دانش‌آموزان کلاس ششم پرداخت. نتایج این تحقیق نشان داد که عوامل خانوادگی شامل آموزش والدین، حضور والدین در خانه و انتظارات والدین بر میزان تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان مؤثر است. پریز^۶ و همکاران (۲۰۰۹) در تحقیق خود با عنوان «تاب‌آوری تحصیلی در میان دانش‌آموزان لاتینی مهاجر»، نشان دادند که دانش‌آموزان حاشیه‌ای که از سطوح بالای عوامل محافظ شخصی و محیطی (والدین حمایتگر، دوستان، مشارکت در فعالیت‌های مدرسه) برخوردار بودند، سطوح بالاتری از موفقیت تحصیلی را نسبت به سایر دانش‌آموزان گزارش کرده‌اند. بر

¹ Saleem & Zia

² Borazon & Chuang

³ García-Crespo

⁴ William & Bryan

⁵ Sinay

⁶ Perez

اساس نتایج به دست آمده از پژوهش برون^۱ (۲۰۰۸) حمایت اجتماعی ادراک شده، تاب آوری تحصیلی را در دانشجویان آفریقایی تبار پیش بینی می کند. در حوزه ارزیابی روابط میان پایگاه اجتماعی اقتصادی خانواده با تاب آوری تحصیلی نیز «وایت و واجرز»^۲ (۲۰۰۰)، مک ویرتر^۳ و همکاران، (۱۹۹۸)، دانکن^۴ و همکاران (۱۹۹۸)، اسمیت^۵ و همکاران» (به نقل از گیزیر، ۲۰۰۴) نشان می دهند که تعداد زیادی از دانش آموزانی که در شرایط نامطلوب اجتماعی-اقتصادی هستند، توانایی غلبه بر مسائل زندگی و نیل به عملکرد بهتر تحصیلی را دارند.

جمع بندی پیشینه مطالعاتی:

تاب آوری تحصیلی به عنوان توانایی دانش آموزان و دانشجویان برای پایداری و موفقیت در مواجهه با فشارها و چالش های تحصیلی، یکی از مهم ترین مؤلفه های عملکرد آموزشی در دنیای معاصر محسوب می شود. مطالعات داخلی و خارجی نشان می دهند که تاب آوری تحصیلی نه تنها محصول ویژگی های فردی مانند خودکارآمدی، انگیزه و عزت نفس است، بلکه به شدت تحت تأثیر عوامل محیطی و خانوادگی نیز قرار دارد. حمایت اجتماعی خانواده، سرمایه اجتماعی، صمیمیت و انسجام خانوادگی و حتی سطح اجتماعی-اقتصادی خانواده، نقش اساسی در شکل گیری و تقویت تاب آوری تحصیلی دارند. باین حال، بررسی تطبیقی تاب آوری تحصیلی در گروه های خاص و آسیب پذیر، مانند فرزندان خانواده های تک والد کم تر در مطالعات پیشین مورد توجه قرار گرفته است. این گروه ها با فشارهای روانی و اجتماعی مواجه بوده اند و طبیعتاً نحوه شکل گیری تاب آوری تحصیلی در آنها می تواند با سایر گروه ها متفاوت باشد. از این رو، شناسایی الگوها و عوامل مؤثر بر تاب آوری تحصیلی این دانش آموزان، هم از نظر نظری و توسعه دانش در حوزه جامعه شناسی آموزش و پرورش و هم از نظر عملی و سیاست گذاری آموزشی اهمیت ویژه دارد. پژوهش حاضر با رویکرد تطبیقی و تحلیلی چندمتغیره، تاب آوری تحصیلی را میان دانش آموزان خانواده های تک والد و دو والد بررسی کرده و سهم عوامل خانوادگی شامل سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و سطح اقتصادی-اجتماعی خانواده را مشخص می کند. این ویژگی پژوهش، امکان ارائه راهکارهای کاربردی برای ارتقای تاب آوری تحصیلی دانش آموزان در شرایط دشوار و همچنین تقویت سیاست ها و برنامه های آموزشی حمایتی را فراهم می سازد. در نهایت، یافته های این پژوهش نه تنها به درک بهتر سازوکارهای حمایتی خانواده و تأثیر آنها بر تاب آوری تحصیلی کمک می کنند، بلکه نشان می دهند که تاب آوری تحصیلی نتیجه تعامل پیچیده ای از عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی است و می توان با تقویت سرمایه های خانوادگی و اجتماعی، مسیر رشد و موفقیت تحصیلی دانش آموزان را به شکل مؤثرتری هدایت کرد.

چارچوب نظری

گسترش مفهوم تاب آوری تحصیلی را می توان برآیند مجموعه ای از پژوهش های تجربی دانست که در نظام های آموزشی مختلف نشان داده اند دانش آموزان، حتی در مواجهه با شرایط نامطلوب و موقعیت های پرخطر اجتماعی و تحصیلی،

¹ Brown

² With & rajerz

³ Mc writher

⁴ Duoncken

⁵ Smithe

واکنش‌های یکسانی از خود نشان نمی‌دهند. درحالی‌که برخی از آنان دچار افت تحصیلی و کناره‌گیری آموزشی می‌شوند، گروهی دیگر علی‌رغم فشارها و محدودیت‌ها، مسیر پیشرفت تحصیلی را ادامه می‌دهند و به سطوح بالاتری از موفقیت دست می‌یابند. این تفاوت در واکنش به شرایط دشوار، در ادبیات علمی با عنوان «تاب‌آوری تحصیلی» صورت‌بندی شده است و به توانایی دانش‌آموز برای ادامه دادن، بازیابی و موفقیت در مسیر تحصیلی، حتی در شرایط فشارزا، اشاره دارد (غفاری، ۱۳۹۴). با این حال، رویکرد جامعه‌شناختی به تاب‌آوری تحصیلی، آن را نه به‌مثابه یک ویژگی فردی یا صرفاً روان‌شناختی، بلکه به‌عنوان فرآیندی اجتماعی و ساختاری در نظر می‌گیرد که در بستر نابرابری‌های آموزشی و توزیع نابرابر منابع شکل می‌گیرد. در این چارچوب، تفاوت در میزان تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان، بازتابی از تفاوت در موقعیت اجتماعی خانواده‌ها، دسترسی آن‌ها به انواع سرمایه‌ها و جایگاهشان در میدان آموزش است. بدین ترتیب، تاب‌آوری تحصیلی را می‌توان یکی از پیامدهای تعامل میان فرد و ساختارهای اجتماعی دانست؛ تعاملی که در آن، خانواده نقش محوری ایفا می‌کند. این پژوهش با اتکا به سنت جامعه‌شناسی آموزش و با الهام از رویکرد سرمایه‌محور، به‌ویژه نظریه سرمایه‌های بوردیو^۱ و خوانش‌های بعدی آن در حوزه خانواده، چارچوب نظری خود را بنا می‌نهد. از منظر بوردیو، سرمایه‌ها (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) به‌صورت نابرابر در میان طبقات اجتماعی توزیع شده‌اند و از طریق سازوکارهای خانوادگی و آموزشی، بازتولید می‌شوند. خانواده به‌عنوان یکی از مهم‌ترین میدان‌های اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای در انباشت، انتقال و تبدیل این سرمایه‌ها ایفا می‌کند و از این طریق، در شکل‌دهی به شانس‌های آموزشی و میزان تاب‌آوری تحصیلی فرزندان مداخله می‌کند. پژوهش‌های مرتبط نشان داده‌اند که عوامل مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی را می‌توان در سطوح مختلف فردی، خانوادگی، آموزشی و اجتماعی دسته‌بندی کرد. در میان این سطوح، سطح خانوادگی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه خانواده، نخستین بستر اجتماعی‌شدن، انتقال منابع و شکل‌گیری نگرش‌ها و توانمندی‌های تحصیلی است. بر این اساس، چارچوب نظری پژوهش حاضر بر سه مؤلفه اصلی سرمایه‌های خانوادگی تمرکز دارد: سرمایه اجتماعی خانواده، حمایت اجتماعی خانواده و پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده.

۱. بازتاب سرمایه اجتماعی خانواده در تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان

در نظریه بوردیو، سرمایه اجتماعی به مجموعه منابع بالفعل و بالقوه‌ای اطلاق می‌شود که از طریق شبکه‌ای پایدار از روابط نهادی‌شده، مبتنی بر اعتماد و تعهد متقابل، در اختیار کنشگران قرار می‌گیرد. در سطح خانواده، سرمایه اجتماعی نه تنها به پیوندهای عاطفی، بلکه به کیفیت روابط، میزان تعامل، اعتماد، نظارت و امکان بسیج منابع در موقعیت‌های بحرانی اشاره دارد. از این منظر، سرمایه اجتماعی خانواده به‌عنوان سازوکاری عمل می‌کند که از طریق آن، خانواده می‌تواند نابرابری‌های ساختاری را در تجربه تحصیلی فرزندان بازتولید یا تا حدی تعدیل کند (بوردیو، ۱۹۸۶).

سرمایه اجتماعی خانواده شامل زمان و مراقبتی است که والدین در تعامل با فرزندان و در نظارت بر فعالیت‌های آن‌ها و افزایش رفاه آن‌ها صرف می‌کنند. رایت و فیتزپاتریک^۲ سرمایه اجتماعی در خانواده را شبکه‌های حمایت خانوادگی، صمیمیت، نزدیکی و پیوندهای غیررسمی اعضای خانواده با همدیگر تعریف کرده‌اند که میزان مشارکت دوجانبه، اعتماد،

¹ Bourdieu

² Wright & Fitzpatrick

آگاهی و نظارت را افزایش می‌دهد (گلچین و حیدری، ۱۳۸۸). گرچه فرزندان به‌طور طبیعی از سرمایه انسانی والدین خود تأثیر می‌پذیرند، اما این سرمایه زمانی می‌تواند در موفقیت تحصیلی آنان اثرگذار باشد که والدین حضور مؤثر و مشارکتی در زندگی روزمره فرزند داشته باشند. در صورتی که توانمندی‌ها و سرمایه انسانی والدین تنها در محیط کار یا بیرون از خانه به کار گرفته شود، امکان انتقال آن به فرزندان و اثرگذاری بر رفتار و عملکرد تحصیلی آنان کاهش می‌یابد. در واقع، آنچه نقش تعیین‌کننده‌تری در تاب‌آوری تحصیلی دارد، سرمایه اجتماعی خانواده است؛ یعنی کیفیت رابطه، میزان صمیمیت و تعاملات سازنده‌ای که میان والدین و فرزند شکل می‌گیرد. محیطی که در آن، حداقل یکی از والدین رابطه‌ای گرم، صمیمی و قابل‌اتکا با فرزند برقرار می‌کند، زمینه ایجاد دلبستگی ایمن و شبکه‌ای از روابط حمایتی را فراهم می‌سازد. این سرمایه اجتماعی درون‌خانوادگی، به‌عنوان یک عامل محافظتی کلیدی، توان مقابله دانش‌آموز با چالش‌های تحصیلی را تقویت کرده و نقش مستقیم و مهمی در افزایش تاب‌آوری تحصیلی او ایفا می‌کند (غفاری، ۱۳۹۶: ۸۵). گارمزی تأکید می‌کند که خانواده با ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی، سه نقش اساسی در رشد و تاب‌آوری نوجوانان ایفا می‌کند. نخست آن‌که خانواده با ایجاد فضایی آکنده از همبستگی، صمیمیت و اعتماد، زمینه شکل‌گیری پیوندهای عاطفی و درونی‌سازی ارزش‌ها و الگوهای رفتاری خانواده را فراهم می‌سازد؛ عاملی که یکی از مهم‌ترین اجزای سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود و می‌تواند نوجوان را در مواجهه با چالش‌های تحصیلی توانمندتر کند. دومین نقش خانواده، ارائه الگوهایی از سازگاری و بازنگری در قواعد و نقش‌هاست که انعطاف‌پذیری و توان حل مسئله را (به‌عنوان بخشی از سرمایه اجتماعی درون‌خانوادگی) در نوجوان تقویت می‌کند. سومین نقش، فراهم‌سازی فرصت‌هایی برای تجربه ارتباطات بین‌فردی مؤثر است؛ تجربه‌هایی که سرمایه اجتماعی نوجوان را افزایش داده و او را به برخورداری از تاب‌آوری تحصیلی بالاتر سوق می‌دهد. به بیان دیگر، خانواده از طریق تقویت شبکه روابط، اعتماد، حمایت و تعاملات سازنده، بخش مهمی از سرمایه اجتماعی موردنیاز برای شکل‌گیری تاب‌آوری تحصیلی را فراهم می‌آورد (رنجبر، ۱۳۹۲). خانواده‌هایی که میان اعضای آن‌ها وفاداری، اعتماد متقابل و تعهد پایدار وجود دارد، از سطح بالاتری از سرمایه اجتماعی برخوردارند و همین سرمایه به آنان امکان می‌دهد تا در برابر سختی‌ها ایستادگی بیش‌تری نشان دهند. در چنین خانواده‌هایی، احساس مشترکی نسبت به خانه به‌عنوان محیطی امن، حمایت‌گر و قابل‌اتکا شکل می‌گیرد و اعضا مطمئن‌اند که می‌توانند در شرایط دشوار روی یکدیگر حساب کنند. این بستر اعتماد، سبب درهم‌تنیدگی باورها و فعالیت‌های خانوادگی و تقویت کنش‌هایی می‌شود که بر توجه به رفاه دیگری، حمایت‌گری و وفاداری استوار است. هنگامی که کودکان در محیطی غنی از سرمایه اجتماعی، رشد می‌کنند و حداقل به یک والد یا مراقب قابل‌اعتماد و حمایت‌گر دسترسی دارند، توان مقابله آنان با ناگواری‌ها و فشارهای تحصیلی به‌طور چشم‌گیری افزایش می‌یابد. به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی خانواده با ایجاد شبکه‌ای امن از روابط، یکی از مهم‌ترین منابع تقویت تاب‌آوری تحصیلی در کودکان و نوجوانان محسوب می‌شود (والش، ۱۳۹۱). در مجموع، هرچه سرمایه اجتماعی خانواده بیش‌تر باشد، احتمال شکل‌گیری تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان نیز افزایش می‌یابد. چنین خانواده‌هایی زمینه‌ای فراهم می‌کنند که فرزندان با اعتماد به توانایی‌های خود، در برابر چالش‌های آموزشی مقاوم‌تر عمل کنند و مسیر موفقیت تحصیلی را با اطمینان بیش‌تری طی نمایند.

۲. بازتاب حمایت اجتماعی خانواده در تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان

حمایت اجتماعی، در چارچوب جامعه‌شناختی، به مجموعه منابع عاطفی، اطلاعاتی و عملی اطلاق می‌شود که از طریق شبکه‌های اجتماعی، به‌ویژه خانواده، در اختیار فرد قرار می‌گیرد. این حمایت‌ها نقش مهمی در تعدیل فشارهای روانی-اجتماعی و افزایش توان کنش‌گری فرد در موقعیت‌های دشوار ایفا می‌کنند. حمایت اجتماعی خانواده را می‌توان یکی از صورت‌های عینی سرمایه اجتماعی دانست که مستقیماً در تجربه تحصیلی دانش‌آموزان مداخله می‌کند (کلانتری و حسینی‌زاده، ۱۳۹۴). خانواده‌ای که حمایت عاطفی ارائه می‌دهد، انتظارات روشن و منطقی از فرزند خود دارد، ارتباط مؤثر با مدرسه برقرار می‌کند و در فعالیت‌های آموزشی مشارکت نشان می‌دهد؛ به دانش‌آموز این پیام را منتقل می‌کند که در مسیر یادگیری تنها نیست. این احساس همراهی و امنیت، مقاومت روانی و انگیزه را افزایش می‌دهد و باعث می‌شود دانش‌آموز در برابر فشارها و شکست‌های تحصیلی پایداری داشته باشد. دانش‌آموزانی که در شرایط دشوار قرار دارند، حمایت اجتماعی به‌ویژه از سوی والدین و معلمان نه فقط به‌صورت مستقیم، بلکه با بهبود احساس تعلق به مدرسه و تجربه‌های عاطفی مثبت، تاب‌آوری تحصیلی آن‌ها را به‌طور چشم‌گیری افزایش می‌دهد (لی و لی^۱، ۲۰۲۴). هنگامی که خانواده از انسجام برخوردار است و از فرزند در مسیر تحصیل حمایت می‌کند (از لحاظ عاطفی، تحصیلی، ارتباط با مدرسه و...) تاب‌آوری تحصیلی و ارتباط دانش‌آموز با مدرسه (وابستگی، تعهد و احساس تعلق) قوی‌تر خواهد بود (رنجبر نوری و نوری، ۱۴۰۳). حمایت اجتماعی که از سوی خانواده، دوستان و همسالان و همچنین سایر شبکه‌های حمایتی در اختیار دانش‌آموز قرار می‌گیرد، نقش مهمی در تقویت تاب‌آوری تحصیلی دارد. وجود منابع مختلف حمایت عاطفی، اطلاعاتی و عملی سبب می‌شود دانش‌آموز در مواجهه با فشارهای تحصیلی و شرایط دشوار، احساس توانمندی بیشتری کند و با اطمینان و ثبات بیشتری به حل مسئله و ادامه مسیر بپردازد (باتیانی و موکوئنا^۲، ۲۰۲۵). از منظر جامعه‌شناختی، اهمیت حمایت اجتماعی خانواده صرفاً در پیامدهای روان‌شناختی آن خلاصه نمی‌شود، بلکه باید آن را به‌مثابه منبعی اجتماعی در نظر گرفت که دسترسی به آن، به‌شدت متأثر از موقعیت ساختاری خانواده در جامعه است. بدین ترتیب، حمایت اجتماعی خانواده یکی از سازوکارهایی است که از طریق آن، نابرابری‌های اجتماعی می‌توانند در تجربه تحصیلی دانش‌آموزان بازتولید یا کاهش یابند.

۳. بازتاب پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده در تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان

پایگاه اقتصادی-اجتماعی شاخصی است که موقعیت نسبی فرد یا خانواده را در جامعه بر اساس دارایی‌ها، درآمد، سطح تحصیلات و شغل والدین و گاهی شرایط مسکن و دسترسی به منابع اجتماعی نشان می‌دهد (علیزاده، ۱۳۹۲). در چارچوب نظری بوردیو، این پایگاه بیان‌گر میزان دسترسی خانواده به سرمایه اقتصادی و فرهنگی است که می‌تواند به شانس‌های آموزشی متفاوتی برای فرزندان منجر شود. وضعیت اقتصادی-اجتماعی خانواده (ترکیبی از تحصیلات والدین، درآمد، شغل و امکانات خانوادگی) نیز می‌تواند با عملکرد و تاب‌آوری تحصیلی فرزندان رابطه داشته باشد؛ به عبارت دیگر، دانش‌آموزانی که از پایگاه اقتصادی-اجتماعی بالاتری برخوردارند، به‌طور متوسط توانایی بیشتری در مقابله با فشارها و چالش‌های تحصیلی از خود نشان می‌دهند و عملکرد تحصیلی بالاتری نیز دارند. این پیوند نشان‌دهنده آن است که منابع

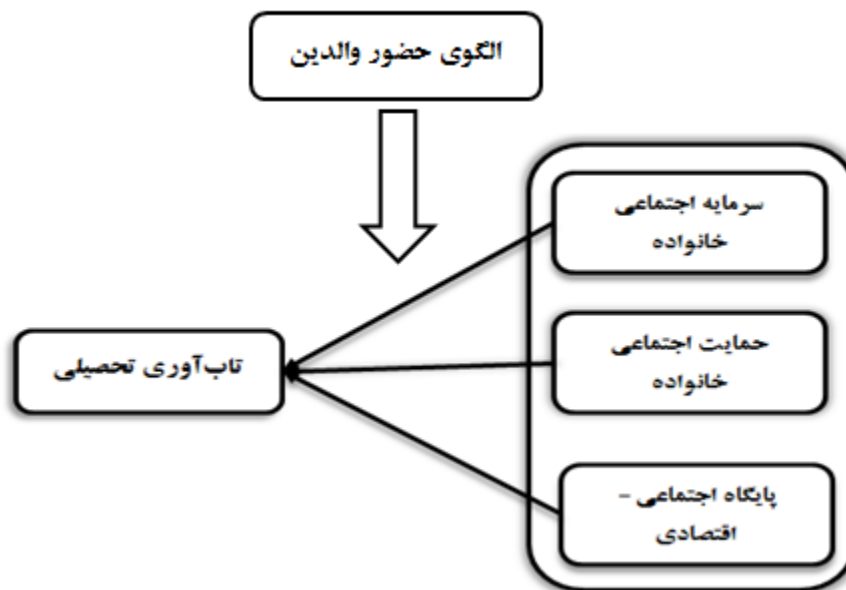
¹ Li & Li

² Batthyany & Mokoena

اقتصادی و فرهنگی خانواده، به عنوان بخشی از سرمایه اجتماعی و انسانی، نقش مهمی در فراهم آوردن محیطی حمایت گر و فرصت های مناسب برای یادگیری و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان ایفا می کنند (نقش و همکاران، ۱۳۹۸). هرچند فقر و محرومیت می توانند ریسک افت تحصیلی را افزایش دهند، اما وجود دانش آموزان تاب آور در شرایط محروم نشان می دهد که پایگاه اجتماعی-اقتصادی از طریق سازوکارهای واسطه ای مانند حمایت خانوادگی و سرمایه اجتماعی، بر تاب آوری تحصیلی اثر می گذارد (شیهان و هادفیلد^۱، ۲۰۲۴). در مجموع، پایگاه اجتماعی-اقتصادی خانواده را می توان بستر ساختاری دانست که در آن، سایر سرمایه های خانوادگی شکل می گیرند و فعال می شوند. از این منظر، تاب آوری تحصیلی نه صرفاً واکنشی فردی به محرومیت، بلکه شیوه ای نابرابر از انطباق با نظام آموزشی است که ریشه در موقعیت طبقاتی خانواده دارد.

جمع بندی چارچوب نظری

بر اساس چارچوب نظری حاضر، تاب آوری تحصیلی دانش آموزان حاصل تعامل پیچیده میان فرد و ساختارهای اجتماعی است و خانواده به عنوان یکی از مهم ترین میدان های اجتماعی، نقش محوری در این فرایند ایفا می کند. سرمایه های خانوادگی در قالب سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و پایگاه های اجتماعی-اقتصادی، منابعی هستند که به صورت نابرابر در میان خانواده ها توزیع شده اند و از طریق آن ها، نابرابری های آموزشی بازتولید یا تعدیل می شوند. در این چارچوب، الگوی حضور والدین (تک والدی یا دووالدی بودن خانواده) به عنوان یکی از شرایط ساختاری مؤثر بر میزان انباشت و کارآمدی این سرمایه ها در نظر گرفته می شود و انتظار می رود تفاوت در تاب آوری تحصیلی دانش آموزان، بازتابی از این تفاوت های ساختاری باشد. بر همین اساس، مدل نظری پژوهش حاضر برای بررسی تجربی این روابط تدوین شده است.

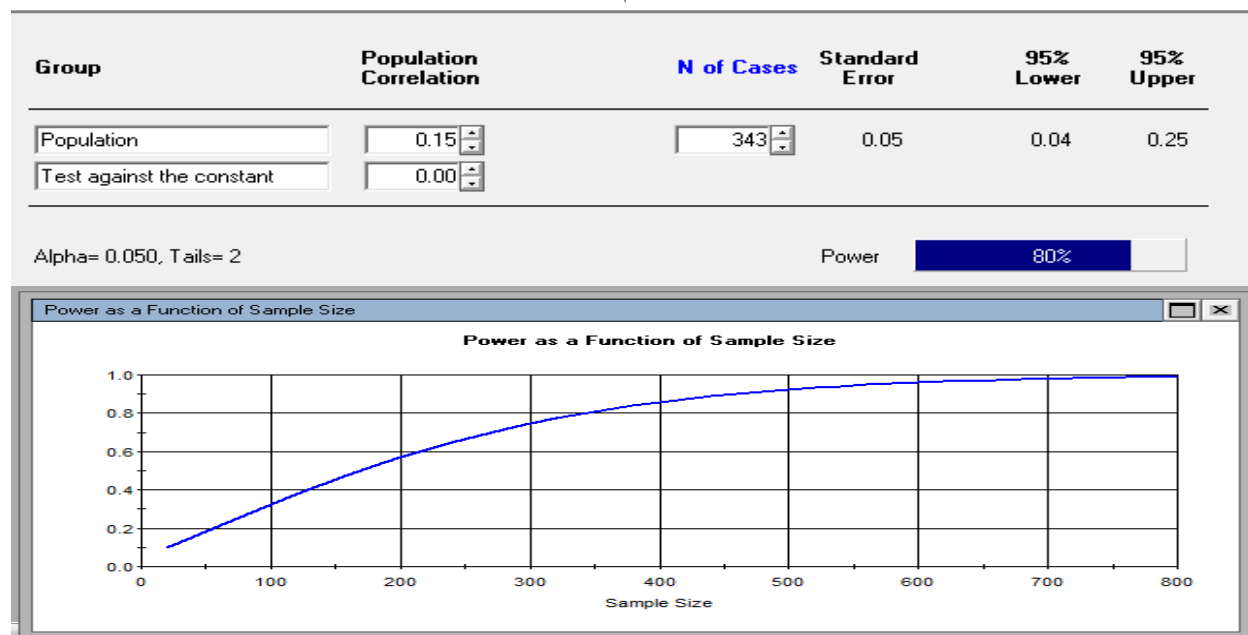
شکل شماره (۱). مدل نظری تحقیق

¹. Sheehan & Hadfield

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نظر روش‌شناسی، از نوع کمی و از نظر هدف، کاربردی است. برای گردآوری داده‌های پژوهش، از روش‌های اسنادی و میدانی استفاده شد؛ بدین‌صورت که در بخش ادبیات نظری و پیشینه پژوهش، منابع و مطالعات مرتبط بررسی شدند و در بخش میدانی، پرسشنامه به‌عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها به کار گرفته شد. جامعه آماری پژوهش را تمامی دانش‌آموزان دختر و پسر خانواده‌های تک‌والد و دووالد شهر تهران تشکیل دادند که در دوره‌های اول و دوم متوسطه مشغول به تحصیل هستند. در این پژوهش، خانواده تک‌والد به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که تنها یک والد قانونی یا سرپرست اصلی، مسئولیت مراقبت و حمایت از فرزند یا فرزندان را بر عهده دارد و والد دیگر به‌طور دائم در زندگی خانوادگی حضور فعال ندارد. در مقابل، خانواده دووالد به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که هر دو والد در مراقبت، حمایت و نظارت بر فرزندان مشارکت فعال دارند.

در این پژوهش، برای تعیین حجم نمونه از نرم‌افزار Spss Sample Power استفاده شد که با در نظر گرفتن مفروضات زیر (الف. احتمال خطای نوع اول حداکثر ۵٪ باشد، یا به بیانی دیگر سطح اطمینان حداقل ۹۵٪ باشد؛ ب. احتمال خطای نوع دوم حداکثر ۲۰٪ باشد، به گونه‌ای که توان آزمون حداقل ۸۰٪ باشد ج. حجم نمونه به اندازه‌ای باشد که حداقل ۰/۱۵ همبستگی بین دو متغیر مدنظر را به‌درستی در جامعه آماری تشخیص دهد) حجم نمونه برابر با ۳۴۳ نفر محاسبه برآورد شد که با در نظر گرفتن ۱۰٪ ریزش احتمالی، ۳۸۰ نفر به‌عنوان حجم نمونه تحقیق در نظر گرفته شد.

نمودار برآورد حجم نمونه با استفاده از نرم‌افزار

برای انتخاب نمونه از جامعه آماری، از دو روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و طبقه‌ای به‌صورت ترکیبی استفاده شد. در این راستا، شهر تهران به سه بخش شمال، مرکز و جنوب تقسیم شد و با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، شش منطقه به‌صورت تصادفی به‌عنوان خوشه‌های نمونه انتخاب شدند: دو منطقه از شمال (۱ و ۳)، دو منطقه از مرکز (۶ و ۱۱) و دو منطقه از جنوب (۱۵ و ۱۷). سپس در هر خوشه منتخب، نمونه‌گیری طبقه‌ای انجام شد و با توجه به هدف پژوهش، مبنی بر

مقایسه دو گروه (الگوی حضور تک‌والدی و دووالدی)، برای هر گروه ۱۹۰ نفر در نظر گرفته شد. برای این منظور، با همکاری مدارس و بررسی اطلاعات خانوادگی دانش‌آموزان، نمونه‌ای متشکل از دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌والد و دووالد انتخاب شد. برای سنجش روایی پرسشنامه، ابتدا روایی صوری با بهره‌گیری از نظر کارشناسان و متخصصان ارزیابی شد و اصلاحات لازم برای افزایش وضوح و دقت محتوایی سوالات پرسشنامه اعمال شد. سپس برای بررسی روایی سازه، تحلیل عاملی تأییدی با استفاده از نرم‌افزار مدل‌سازی معادلات ساختاری کوواریانس‌محور^۱ AMOS انجام شد. نتایج این تحلیل نشان داد که بارهای عاملی تمامی گویه‌های در چهار مدل بررسی‌شده، بالاتر از ۰,۴۰ بود و شاخص‌های برازش مدل نیز در سطح مطلوب قرار داشتند. نتایج شاخص‌های برازش مدل در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱. نتایج حاصل از تحلیل عاملی تأییدی

شاخص	CMIN/DF	RMSEA	CFI	PCFI
مقدار مطلوب	کمتر از ۳	کمتر از ۰,۰۸	بزرگتر از ۰,۹۰	بزرگتر از ۰,۵۰
سرمایه اجتماعی	۲,۸۳	۰,۰۷۱	۰,۹۷۶	۰,۶۲۱
حمایت اجتماعی	۲,۱۲	۰,۰۶۵	۰,۹۴۲	۰,۷۳۱
پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۲,۷۸	۰,۰۷۹	۰,۹۵۳	۰,۶۰۱
تاب‌آوری تحصیلی	۲,۹۷	۰,۰۵۷	۰,۹۴۱	۰,۶۶۹

برای بررسی پایایی، از نرم‌افزار مدل‌سازی معادلات ساختاری واریانس‌محور^۲ PLS و ضرایب آلفای کرونباخ و ضریب پایایی ترکیبی استفاده شد. نتایج نشان داد که مقادیر این شاخص‌ها برای تمامی متغیرهای پژوهش، بیش از ۰,۷ است. با توجه به این که ضرایب بالاتر از ۰,۷ نشان‌دهنده همبستگی درونی مناسب بین آیتم‌ها برای سنجش مفاهیم موردنظر است، می‌توان نتیجه گرفت که ابزارهای پژوهش از پایایی مطلوب برخوردارند. نتایج بررسی پایایی ابزار سنجش در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱. نتایج حاصل از ضریب آلفای کرونباخ و قابلیت اعتماد ترکیبی

متغیر	آلفای کرونباخ	قابلیت اعتماد ترکیبی
سرمایه اجتماعی	۰,۸۷۲	۰,۸۸۳
حمایت اجتماعی	۰,۷۶۱	۰,۷۹۸
پایگاه اقتصادی-اجتماعی	۰,۸۳۰	۰,۸۵۲
تاب‌آوری تحصیلی	۰,۷۹۱	۰,۸۱۲

در مجموع، نتایج بررسی روایی و پایایی ابزار سنجش نشان می‌دهد که پرسشنامه پژوهش حاضر از روایی و پایایی مطلوب برخوردار است و می‌تواند با اطمینان برای گردآوری داده‌های پژوهش به کار گرفته شود.

^۱ Covariance-Based Structural Equation Modeling (CB-SEM)

^۲ Variance-Based Structural Equation Modeling (VB-SEM)

تعریف نظری و عملیاتی متغیرها

در جدول زیر، تعاریف نظری و عملیاتی متغیرهای مستقل (سرمایه اجتماعی، حمایت اجتماعی و پایگاه اقتصادی-اجتماعی) و متغیر وابسته (تاب‌آوری تحصیلی) ارائه شده است.

جدول (۲) تعاریف نظری و عملیاتی متغیرها

مفهوم	تعریف نظری	تعریف عملیاتی	نحوه شاخص‌سازی
سرمایه اجتماعی خانواده	سرمایه اجتماعی خانواده به پیوندهای میان والدین و فرزندان اشاره دارد که نقش مهمی در جامعه‌پذیری فرزندان ایفا می‌کند. سرمایه اجتماعی خانواده شامل زمان و مراقبتی است که والدین برای تعامل با فرزندان، نظارت بر فعالیت‌های آن‌ها و ارتقای رفاه آن‌ها صرف می‌کنند (رافر و همکاران، ۲۰۰۸؛ به نقل از غفاری، ۱۳۹۴)	در طراحی این مقیاس، از گویه‌های پرسشنامه اکبری (۱۳۹۳) و مقاله کلرک و همکاران (۲۰۱۴) الهام گرفته شده و این گویه‌ها متناسب با اهداف پژوهش تعدیل شده‌اند. گویه‌های زیر نمونه‌ای از گویه‌های استفاده‌شده در این مقیاس است: «پدر و مادرم واقعا به احساسات من توجه می‌کنند»، «والدینم همواره مرا تشویق می‌کنند که دانش‌آموز نمونه‌ای در مدرسه باشم»	میزان سرمایه اجتماعی خانواده از حاصل جمع امتیاز گویه‌ها به دست آمد؛ به گونه‌ای که حداقل امتیاز ۱۲ و حداکثر امتیاز ۶۰ بود. نمره بالاتر نشان‌دهنده سرمایه اجتماعی بیش‌تر بود و نمره پایین‌تر بیانگر سرمایه اجتماعی کم‌تر بود.
حمایت اجتماعی خانواده	حمایت اجتماعی خانواده، میزان حمایت ادراک‌شده توسط شخص از طرف خانواده است (فروغی، ۱۳۸۹: ۶)	برای سنجش این متغیر، از پرسشنامه استاندارد حمایت اجتماعی ادراک‌شده چندبعدی (MSPSS) (حسن‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۳۹) استفاده شده است. دو نمونه از گویه‌های این مقیاس عبارت‌اند از: «خانواده‌ام واقعا تلاش می‌کنند که به من کمک کنند» و «خانواده‌ام همواره در تصمیم‌گیری‌های مهم به من کمک می‌کنند»	میزان حمایت اجتماعی خانواده از حاصل جمع گویه‌ها به دست آمد؛ به گونه‌ای که کم‌ترین امتیاز ۴ و بیش‌ترین امتیاز ۲۰ بود. نمره بالاتر نشان‌دهنده حمایت اجتماعی بیش‌تر بود و نمره پایین‌تر نشان‌دهنده حمایت اجتماعی کم‌تر است.
پایگاه اقتصادی-اجتماعی	پایگاه اقتصادی-اجتماعی به‌عنوان یک مفهوم چندبعدی، حاکی از یک سلسله‌مراتبی کاملاً مندرج از موقعیت‌های اجتماعی است که برای توصیف موقعیت یا جایگاه اجتماعی یک شخص، به‌طور کلی، به‌کار برده می‌شود (سبزعلیان و زاهدی اصل، ۱۳۹۲)	در پژوهش حاضر، برای سنجش پایگاه اجتماعی-اقتصادی افراد، از سه سوال شامل وضعیت شغلی پدر و مادر، درآمد خانواده و وضعیت منزل مسکونی استفاده شد.	نمره پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده از حاصل جمع گویه‌ها به دست آمد؛ به گونه‌ای که کم‌ترین امتیاز آن ۳ و بیش‌ترین امتیاز ۱۵ بود. نمره بالاتر نشان‌دهنده پایگاه اقتصادی-اجتماعی بالاتر بود و نمره پایین‌تر بیانگر پایگاه اقتصادی-اجتماعی پایین‌تر بود.
تاب‌آوری تحصیلی	تاب‌آوری تحصیلی به توانایی دانش‌آموزان در مقابله با موانع، چالش‌ها و دشواری‌های موجود در محیط مدرسه و تداوم تلاش برای دستیابی به موفقیت تحصیلی و اجتماعی، با وجود مشکلاتی که در این محیط با آن‌ها روبه‌رو هستند، اطلاق می‌شود (خلف، ۲۰۱۴)	برای عملیاتی کردن این مفهوم از گویه‌های پرسشنامه تاب‌آوری تحصیلی ساموئلز (۲۰۰۴) استفاده شد. این پرسشنامه توسط سلطانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲) برای دانشجویان و دانش‌آموزان ایرانی روان‌سنجی شده است. این پرسشنامه دارای سه بعد است: مهارت‌های ارتباطی (۱۳ گویه)، مانند «هیچ‌کس در زندگی من نیست که خیلی خوب از من مراقبت کند» و «من خودم را دوست	میزان تاب‌آوری تحصیلی از حاصل جمع گویه‌ها به دست آمد؛ به گونه‌ای که حداقل امتیاز آن ۲۹ و حداکثر امتیاز ۱۴۵ بود. نمره بالاتر نشان‌دهنده تاب‌آوری تحصیلی بیش‌تر و نمره پایین‌تر بیانگر تاب‌آوری کم‌تر بود.

مفهوم	تعریف نظری	تعریف عملیاتی	نحوه شاخص سازی
		ندارم؛ مسئله محوری و مثبت نگری (۶ گویه)، مانند «من در بیش تر حوزه های زندگی ام موفق هستم» و جهت گیری آینده (۱۰ گویه)، مانند «هر چیزی در پایان نتیجه خوبی دارد».	

یافته های تحقیق

۱. یافته های توصیفی

الف) توصیف متغیرهای دموگرافیک:

از مجموع ۳۸۰ نفر مورد مطالعه، ۵۰٪ را فرزندان خانواده های دووالد و ۵۰٪ را فرزندان خانواده های تک والد تشکیل دادند. همچنین، ترکیب جنسیتی پاسخگویان شامل ۵۰ درصد پسر و ۵۰ درصد دختر (۵۰٪) بود. از این تعداد، ۴۱٪ در دوره اول متوسطه و ۵۹٪ در دوره دوم متوسطه مشغول به تحصیل بودند. دامنه سنی پاسخگویان بین ۱۳ تا ۱۹ سال بود و میانگین سن آنان ۱۶ سال محاسبه شد.

ب) توصیف متغیرهای اصلی:

نتایج توصیفی شاخص های پژوهش نشان می دهد که میزان سرمایه اجتماعی خانواده در میان فرزندان خانواده های تک والد و دووالد متفاوت است؛ به گونه ای که سرمایه اجتماعی خانواده در ۵۷٪ از خانواده های دووالد در سطح بالا ارزیابی شد، در حالی که این میزان در خانواده های تک والد ۲۳٪ بود. از نظر حمایت اجتماعی، یافته ها نشان می دهد که اکثریت فرزندان خانواده های دووالد (۶۴٪) از حمایت اجتماعی بالایی برخوردارند. این در حالی است که تنها ۲۱٪ از فرزندان خانواده های تک والد از حمایت اجتماعی بالایی برخوردارند. از نظر پایگاه اقتصادی-اجتماعی، دانش آموزان خانواده های دووالد در مقایسه با فرزندان خانواده های تک والد، وضعیت بهتری داشته اند. بنابراین، بررسی تطبیقی متغیرهای مستقل این پژوهش در میان فرزندان خانواده های دووالد، در مقایسه با فرزندان تک والد، از وضعیت مطلوب تری برخوردار است. همچنین، نتایج سنجش تاب آوری تحصیلی نشان داد که میزان تاب آوری تحصیلی بیش از نیمی از فرزندان خانواده های دووالد (۵۹٪) در سطح بالا و ۱۳٪ از آنان در سطح پایین ارزیابی شده است. این در حالی است که میزان تاب آوری تحصیلی کم تر از یک سوم فرزندان خانواده های تک والد (۲۸٪) در سطح بالا ارزیابی شد؛ در مقابل، این میزان برای بیش از یک سوم آنان ۴۱٪ در سطح پائین گزارش شده است.

جدول ۳. توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیرهای تحقیق به تفکیک دو گروه

مفهوم	الگوی حضور والدین	پائین	متوسط	بالا	کل
سرمایه اجتماعی	دو والد	۱۸,۷	۲۴,۲	۵۷,۱	۱۰۰
	تک والد	۳۹,۲	۳۷,۴	۲۳,۴	۱۰۰
حمایت اجتماعی	دو والد	۱۲,۷	۲۳,۷	۶۳,۶	۱۰۰
	تک والد	۴۰,۲	۳۸,۶	۲۱,۲	۱۰۰

۱۰۰	۴۱,۷	۳۹,۶	۱۸,۷	دو والد	پایگاه اقتصادی-اجتماعی
۱۰۰	۲۸,۳	۳۰,۴	۴۱,۳	تک والد	
۱۰۰	۵۹,۳	۲۷,۶	۱۳,۱	دو والد	تاب آوری تحصیلی
۱۰۰	۲۸,۲	۳۱,۲	۴۰,۶	تک والد	

۲. یافته‌های استنباطی

در این پژوهش، به منظور بررسی اهداف و فرضیه‌های پژوهش و همچنین سنجش رابطه میان متغیرهای پژوهش در دو گروه دانش‌آموزان خانواده‌های دووالد و تک‌والد، از ضریب همبستگی پیرسون با در نظر گرفتن ملاحظات آماری لازم (شامل کمی بودن مقیاس متغیرها، نرمال بودن توزیع داده‌ها و خطی بودن رابطه بین متغیرها) استفاده شده است. ضرایب همبستگی مندرج در جدول نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده با تاب آوری تحصیلی فرزندان، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. به بیان دیگر، با افزایش سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده، تاب آوری تحصیلی فرزندان نیز در سطح خطای کم‌تر از ۱ درصد و ۹۹ درصد اطمینان افزایش می‌یابد. با توجه به مقدار ضریب همبستگی در دو گروه، می‌توان گفت شدت رابطه حمایت اجتماعی خانواده با تاب آوری تحصیلی در فرزندان خانواده‌های دو والد ($r = 0,618$) = r^2 بیش‌تر از فرزندان خانواده‌های تک‌والد ($r = 0,232$) است. همچنین، شدت رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با تاب آوری تحصیلی در فرزندان خانواده‌های دووالد ($r = 0,579$) = r^2 بیش‌تر از فرزندان خانواده‌های تک‌والد ($r = 0,278$) است. نتایج جدول زیر نشان می‌دهد که بین پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده و تاب آوری تحصیلی فرزندان، رابطه معناداری وجود ندارد.

جدول (۴) بررسی رابطه بین متغیرهای تحقیق به تفکیک دو گروه

متغیر	متغیر	دو والد		تک والد	
		ضریب همبستگی	سطح معنی داری	ضریب همبستگی	سطح معنی داری
تاب آوری تحصیلی	حمایت اجتماعی خانواده	۰,۶۱۸	۰,۰۰۱	۰,۲۳۲	۰,۰۳۱
	سرمایه اجتماعی خانواده	۰,۵۷۹	۰,۰۰۱	۰,۲۷۸	۰,۰۲۵
	پایگاه اقتصادی اجتماعی	۰,۰۳۴	۰,۴۳۱	۰,۰۸۷	۰,۳۶۷

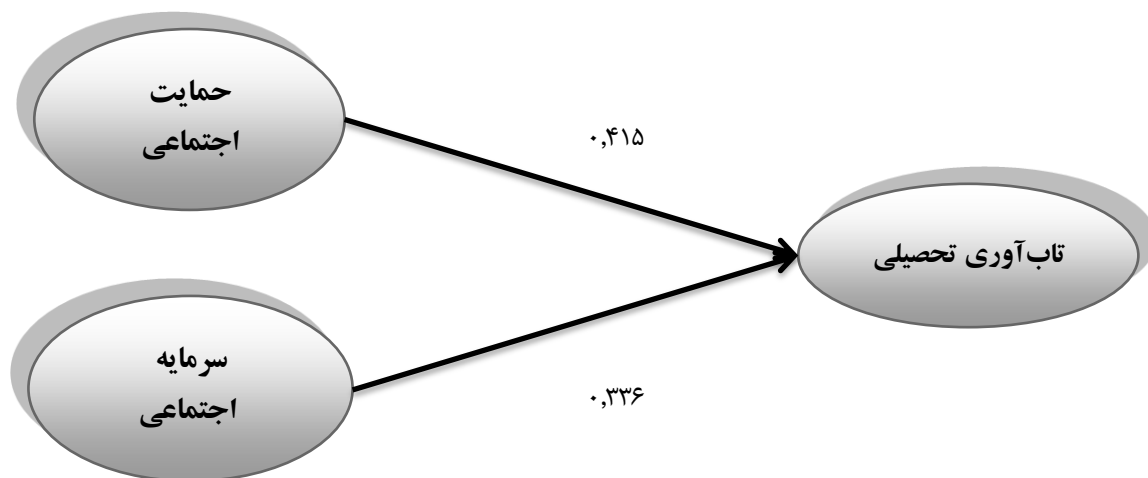
مدل سازی معادلات ساختاری چندمتغیره برای بررسی تأثیر سرمایه های خانوادگی بر تاب آوری تحصیلی با در نظر گرفتن نقش تعدیل کننده الگوی حضور والدین

در این بخش، به منظور بررسی تأثیر سرمایه های خانوادگی بر تاب آوری تحصیلی، از مدل سازی معادلات ساختاری مبتنی بر کوواریانس محور ایموس استفاده شد. بر اساس نتایج ماتریس همبستگی، از میان سه متغیر مستقل، تنها سرمایه اجتماعی خانواده و حمایت اجتماعی خانواده با تاب آوری تحصیلی رابطه معناداری داشتند. بنابراین، مدل با در نظر گرفتن این دو متغیر به عنوان متغیرهای مستقل، تاب آوری تحصیلی به عنوان متغیر وابسته و الگوی حضور والدین به عنوان متغیر تعدیل گر اجرا شد. نتایج نشان داد که در هر دو گروه دانش آموزان، سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده از عوامل مؤثر بر تاب آوری تحصیلی اند؛ به طوری که افزایش هر یک از این دو متغیر با افزایش تاب آوری تحصیلی همراه است. همچنین، بررسی نقش تعدیل کننده الگوی حضور والدین در رابطه میان متغیرهای مستقل و تاب آوری تحصیلی نشان داد که اثر تعدیل کننده این متغیر تأیید شد. بدین گونه، تفاوت ضرایب تأثیر در دو گروه معنادار بود؛ به طوری که ضریب بحرانی برای مقایسه ضرایب حمایت اجتماعی خانواده در دو گروه ۲،۴۵ و برای سرمایه اجتماعی خانواده ۲،۰۳ به دست آمد. از آن جا که هر دو مقدار بزرگ تر از ۱،۹۶ هستند، نقش تعدیل کننده الگوی حضور والدین در رابطه میان متغیرهای مستقل و وابسته تأیید شد. علاوه بر این، ضرایب تأثیر نشان داد که اثر سرمایه اجتماعی (۰،۳۳۶) و حمایت اجتماعی (۰،۴۱۵) در دانش آموزان خانواده های دووالد، در مقایسه با دانش آموزان خانواده های تک والد (به ترتیب ۰،۲۱۲ و ۰،۲۲۳) قوی تر است. این یافته ها حاکی از آن است که تاب آوری تحصیلی دانش آموزان در خانواده های دووالد، در مقایسه با دانش آموزان خانواده های تک والد، بیش تر تحت تأثیر عوامل خانوادگی قرار دارد. به بیان دیگر، خانواده به مثابه سپری اجتماعی، نقش مهمی در تقویت تاب آوری تحصیلی دانش آموزان ایفا می کند. این یافته ها نشان می دهد که خانواده های دووالد، به عنوان واحدی اجتماعی مستحکم تر، با فراهم آوردن سرمایه اجتماعی و حمایت های خانوادگی گسترده تر، نقش مؤثری در تقویت تاب آوری تحصیلی فرزندان ایفا می کنند. از دیدگاه جامعه شناختی، این یافته بازتابی از نقش نهاد خانواده در بازتولید فرصت ها و منابع اجتماعی است؛ به گونه ای که فرزندان خانواده های دووالد از شبکه های حمایتی گسترده تر، تعاملات اجتماعی بیش تر و دسترسی مطلوب تر به منابع فرهنگی و اقتصادی برخوردارند و این عوامل به تقویت تاب آوری تحصیلی آن ها می انجامد. در مقابل، خانواده های تک والد ممکن است به دلیل محدودیت های اقتصادی، اجتماعی یا زمانی، توان کمتری برای فراهم آوردن حمایت های اجتماعی و سرمایه خانوادگی داشته باشند؛ از این رو، تاب آوری تحصیلی فرزندان این خانواده ها در مقایسه با فرزندان خانواده های دووالد، کم تر از عوامل خانوادگی تأثیر می پذیرد. این یافته تأکید می کند که تاب آوری تحصیلی نه تنها یک ویژگی فردی بلکه حاصل تعامل دانش آموز با ساختارهای حمایتی و سرمایه های اجتماعی خانواده و جامعه است.

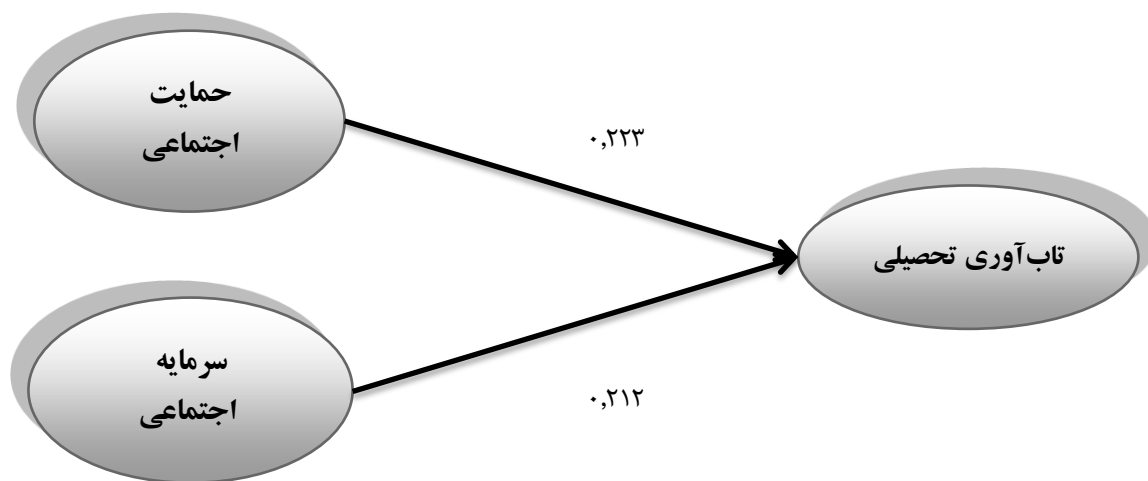
جدول (۶) نتایج حاصل از مدل سازی معادلات ساختاری

الگوی حضور والدین	متغیرهای مستقل	متغیر وابسته	Beta	CR	P-value
دو والد	حمایت اجتماعی خانواده	تاب آوری تحصیلی	۰،۴۱۵	۳،۷۹۱	۰،۰۰۱
	سرمایه اجتماعی خانواده		۰،۳۳۶	۲،۴۵۶	۰،۰۰۹

تک‌والد	حمایت اجتماعی خانواده	تاب‌آوری تحصیلی	۰,۲۲۳	۲,۳۸۷	۰,۰۳۵
	سرمایه اجتماعی خانواده		۰,۲۱۲	۲,۰۱۸	۰,۰۴۱

شکل (۲) مدل تأثیر سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده بر تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان دووالد

شکل (۲) مدل تأثیر سرمایه اجتماعی و حمایت اجتماعی خانواده بر تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان تک‌والد

در مجموع، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تاب‌آوری تحصیلی فرزندان، حاصل تعامل میان فرد و ساختار اجتماعی است و تفاوت میان خانواده‌های تک‌والد و دووالد، بیانگر نقش واسطه‌ای خانواده در انتقال و تبدیل سرمایه‌های اقتصادی و اجتماعی به تاب‌آوری تحصیلی است. تحلیل یافته‌ها بر مبنای منطق بوردیویی سرمایه و بازتولید نابرابری آموزشی نشان می‌دهد که خانواده دووالد، به دلیل برخورداری از سرمایه اجتماعی و حمایت بیش‌تر، تاب‌آوری تحصیلی فرزندان را تقویت می‌کنند، در مقابل، محدودیت سرمایه‌ها در خانواده‌های تک‌والد، به کاهش تاب‌آوری تحصیلی می‌انجامد. در نتیجه،

یافته‌های پژوهش، افزون بر دلالت‌های آماری، ابعاد جامعه‌شناختی و ساختاری مسئله را نیز آشکار می‌کنند و نقش خانواده را به‌عنوان واسطه میان فرد و ساختار اجتماعی در شکل‌گیری تاب‌آوری تحصیلی به‌روشنی نشان می‌دهند.

بحث و نتیجه‌گیری

مفهوم تاب‌آوری تحصیلی را می‌توان برآیند ادبیات نظری و پژوهش‌های گسترده‌ای دانست که در جوامع گوناگون و زمینه‌های متنوع اجتماعی-فرهنگی انجام شده‌اند. نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که اگرچه همه‌ی دانش‌آموزان در طول زندگی خود با درجاتی از خطر، فشار و آسیب‌پذیری مواجه‌اند، برخی از آنان بر محدودیت‌های ساختاری و موانع محیطی غلبه می‌کنند و به موفقیت تحصیلی دست می‌یابند. این گروه از دانش‌آموزان، با وجود دشواری‌ها، قادرند خود را با شرایط نامساعد سازگار کنند و راهبردهای مؤثری برای غلبه بر مشکلات فردی و محیطی به کار گیرند. از سوی دیگر، رویکردهای نوین در علوم اجتماعی و مطالعات آموزشی بر این نکته تأکید دارند که تحلیل پدیده‌های آموزشی نمی‌تواند محدود به ویژگی‌های فردی دانش‌آموزان باشد؛ بلکه لازم است سطوح گسترده‌تری، از جمله خانواده، شبکه‌های خویشاوندی و حمایتی، طبقه‌ی اجتماعی، سرمایه‌های فرهنگی و اقتصادی و ساختارهای کلان نظام آموزشی نیز در کانون توجه قرار گیرند. در واقع، رویکردهای سامانه‌ای و جامعه‌شناختی بر این پیش‌فرض استوارند که تاب‌آوری تحصیلی نه صرفاً یک ویژگی فردی، بلکه برساخته‌ای اجتماعی است که در بستر روابط خانوادگی، کیفیت تعاملات اجتماعی، منابع در دسترس و میزان دسترسی به فرصت‌های آموزشی شکل می‌گیرد. پژوهش حاضر نیز با چنین رویکردی طراحی شده است. هدف این مطالعه، آزمون و تبیین برخی عوامل خانوادگی مؤثر بر تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه‌ی اول و دوم شهر تهران است. بر این اساس، پژوهش حاضر کوشیده است با اتکا به چارچوب‌های نظری معاصر و پیشینه‌ی پژوهشی موجود، تأثیر سرمایه‌های خانوادگی بر تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان را بررسی کند؛ سرمایه‌هایی همچون سرمایه‌ی اجتماعی درون‌خانوادگی، حمایت والدینی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی. افزون بر این، این مطالعه تفاوت میان دانش‌آموزانی را که با هر دو والد زندگی می‌کنند و دانش‌آموزانی را که به دلایلی چون طلاق یا فوت یکی از والدین، با یک والد زندگی می‌کنند، تحلیل کرده است؛ زیرا ساختار خانواده و کیفیت منابع در دسترس، می‌تواند در سطحی کلان‌تر به تفاوت در میزان تاب‌آوری تحصیلی بینجامد.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که پایگاه اقتصادی-اجتماعی با تاب‌آوری تحصیلی رابطه معناداری ندارد. این یافته پژوهش با یافته‌های شیهان و هادفیلد (۲۰۱۴)، وایت و واجرز (۲۰۰۰)، مک ویرتر و همکاران، (۱۹۹۸)، دانکن و همکاران (۱۹۹۸)، اسمیت و همکاران (۲۰۰۴) و نقش و همکاران (۱۳۹۸) همخوانی ندارد. شایان ذکر است نتایج پژوهش نشان داد که حمایت اجتماعی با تاب‌آوری تحصیلی رابطه مستقیمی دارد. در تبیین احتمالی این یافته، که با نتایج پژوهش‌های کشاورزنوروزپور و همکاران (۱۴۰۳)، توجهی و تمنایی‌فرد (۱۴۰۱)، گلستانه و رضایی (۱۳۸۹)، والش (۱۳۹۱)، غفاری (۱۳۹۴)، باتیانی و موکوتنا (۲۰۲۵)، سالم و ضیا (۲۰۲۴)، ویلیام و برایان، (۲۰۱۳)، بورازون و چوانگ (۲۰۲۳)، پریز و همکاران (۲۰۰۹)، برون (۲۰۰۸) همخوان است، می‌توان گفت دانش‌آموزانی که از حمایت خانواده‌های خود برخوردارند و این حمایت را ادراک می‌کنند، احساس خواهند کرد که در مواجهه با مشکلات می‌توانند عملکرد بهتری خواهند داشت.

مهارت‌های ارتباطی، مسئله‌محوری و مثبت‌نگری و جهت‌گیری آینده، به‌عنوان ابعاد اصلی تاب‌آوری تحصیلی، در فضای حمایتی خانواده شکل می‌گیرند و توسعه می‌یابند. حمایت اجتماعی معمولاً رابطه‌ای معکوس با فشار روانی دارد؛ به‌گونه‌ای که وجود این حمایت‌ها می‌تواند به ایجاد آرامش در افراد منجر شود. افرادی که در محیط‌های حمایتی قوی زندگی می‌کنند، از نظر روانی در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به افرادی قرار دارند که از چنین فرصتی برخوردار نیستند؛ زیرا حمایت اجتماعی بر سلامت روان فرد، خانواده و جامعه تاثیر مستقیم دارد. در واقع، این شبکه‌ی حمایتی در لحظات فشار تحصیلی یا تجربه‌ی ناکامی، نقش ضربه‌گیر اجتماعی را ایفا می‌کند و توان دانش‌آموزان را برای غلبه بر استرس و حفظ عملکرد تحصیلی افزایش می‌دهد. خانواده‌هایی که منابع بیش‌تری برای حمایت از فرزندان خود فراهم می‌کنند، در برابر نابرابری‌های آموزشی نقش تعدیل‌کننده‌ای ساختاری ایفا می‌کنند؛ به‌گونه‌ای که در شرایطی که مدرسه و جامعه با چالش‌های متعدد مواجه‌اند، وجود یک فضای خانوادگی حمایت‌گر، بخشی از کاستی‌های نهادی را جبران کرده و امکان موفقیت تحصیلی را حتی برای دانش‌آموزان در معرض خطر فراهم می‌سازد. چنین حمایتی، دانش‌آموزان را در برابر فشارهای ناشی از موقعیت طبقاتی، کمبود فرصت‌ها یا مشکلات اقتصادی مقاوم‌تر می‌سازد.

همچنین، از دیگر نتایج این پژوهش، وجود رابطه‌ی مستقیم میان سرمایه اجتماعی خانواده و تاب‌آوری تحصیلی است. در تبیین اثر سرمایه اجتماعی خانواده بر تاب‌آوری تحصیلی می‌توان گفت سرمایه‌ی اجتماعی خانوادگی به مجموعه‌ای از پیوندهای عاطفی، شبکه‌های حمایتی، اعتماد متقابل، مشارکت دوطرفه و هنجارهای غیررسمی اطلاق می‌شود که در بستر روابط روزمره خانواده شکل می‌گیرد. این سرمایه، نوعی ظرفیت جمعی ایجاد می‌کند که کارکردهای حمایتی، نظارتی و هنجاری را تقویت کرده و محیطی فراهم می‌آورد که در آن فرزندان احساس امنیت، تعلق و برخورداری از راهنمایی مؤثر را تجربه می‌کنند. از منظر جامعه‌شناختی، چنین شبکه‌ای به‌مثابه منبعی نمادین و ساختاری عمل می‌کند که می‌تواند نابرابری‌های فردی و آموزشی را تعدیل کند. در واقع خانواده‌هایی که با فرزندان خود درباره‌ی مسائل مختلف گفت‌وگو می‌کنند، نقش‌ها را به صورت انعطاف‌پذیر تعریف می‌کنند و در مواجهه با مشکلات از ساختار تصمیم‌گیری مشارکتی برخوردارند، در حال تولید و بازتولید سرمایه اجتماعی باکیفیت هستند. چنین خانواده‌هایی با تقویت اعتماد، آزادی بیان، احساس کارآمدی و استقلال، توانایی حل مسئله و اعتماد اجتماعی را در فرزندان ارتقا می‌دهند. این ویژگی‌ها از عناصر محوری تاب‌آوری تحصیلی به شمار می‌روند؛ زیرا دانش‌آموزان را قادر می‌سازند مشکلات آموزشی را نه به‌عنوان تهدید، بلکه فرصتی برای یادگیری و رشد تلقی کنند.

یکی دیگر از نتایج پژوهش حاضر نشان داد که تأثیر حمایت اجتماعی و سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری تحصیلی در میان دانش‌آموزانی که با هر دو والد خود زندگی می‌کنند، نسبت به دانش‌آموزانی که با یک والد زندگی می‌کنند، بیش‌تر است. این یافته را می‌توان از منظر جامعه‌شناختی با توجه به نقش خانواده و شبکه‌های اجتماعی تبیین کرد. خانواده، به‌عنوان نهاد اجتماعی مرکزی، محیطی پایدار برای رشد روانی و اجتماعی فرزندان فراهم می‌کند و حضور هر دو والد امکان دسترسی دانش‌آموزان به حمایت‌های عاطفی، آموزشی و انگیزشی گسترده‌تری را فراهم می‌آورد. همچنین، بر اساس نظریه سرمایه اجتماعی بوردیو، خانواده هسته‌ای شبکه‌های اجتماعی غنی‌تری را در اختیار فرزندان قرار می‌دهد که شامل منابع، روابط و

فرصت‌های یادگیری و ارتقای مهارت‌هاست. در مقابل، دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌والد، به دلیل محدودیت‌های زمانی، اقتصادی و اجتماعی والدین آنها، ممکن است از سطح کم‌تری از حمایت اجتماعی و سرمایه اجتماعی بهره‌مند شوند، امری که می‌تواند تأثیر این عوامل بر تاب‌آوری تحصیلی آنان را کاهش دهد. این یافته‌ها نشان می‌دهند که ساختار خانواده و کیفیت شبکه‌های حمایتی موجود در آن، نقش مهمی در توانمندسازی دانش‌آموزان برای مقابله با چالش‌های تحصیلی و ارتقای عملکرد تحصیلی ایفا می‌کنند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان، پدیده‌ای چندبعدی و وابسته به مجموعه‌ای از عوامل فردی، خانوادگی و اجتماعی است. هرچند نتایج نشان داد پایگاه اقتصادی-اجتماعی خانواده تأثیر معناداری بر تاب‌آوری تحصیلی ندارد، وجود رابطه معنادار و قوی میان حمایت اجتماعی و سرمایه اجتماعی خانواده با تاب‌آوری تحصیلی، بیانگر آن است که کیفیت روابط، حمایت عاطفی، انسجام خانوادگی و نوع تعامل والدین با فرزندان، نسبت به سطح اقتصادی خانواده نقش تعیین‌کننده‌تری دارند. در واقع، یافته‌های پژوهش حاضر این برداشت را تقویت می‌کنند که تاب‌آوری تحصیلی، بیش از آن که محصول برخورداری از امکانات مادی باشد، ناشی از دسترسی به منابع اجتماعی و عاطفی درون خانواده است. این نتیجه می‌تواند برای سیاست‌گذاران حوزه آموزش و پرورش اهمیت فراوان داشته باشد؛ زیرا نشان می‌دهد تمرکز صرف بر بهبود شاخص‌های اقتصادی خانواده‌ها، الزاما به افزایش تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان منجر نخواهد شد، بلکه لازم است راهبردهای حمایتی، تربیتی و ارتباطی در خانواده و مدرسه تقویت شوند تا تاب‌آوری و موفقیت تحصیلی افزایش یابد. در واقع این یافته مؤید آن است که، صرف برخورداری از منابع اقتصادی و موقعیت اجتماعی بالاتر، لزوماً منجر به افزایش تاب‌آوری تحصیلی نمی‌شود، زیرا خانواده‌ها با استفاده از سازوکارهای جبرانی غیرمادی (مانند سرمایه اجتماعی، حمایت عاطفی، مشارکت والدین و ایجاد محیط امن و حمایت‌گر) می‌توانند تاب‌آوری تحصیلی فرزندان را حتی در غیاب منابع اقتصادی بالا تقویت کنند. این تحلیل، نقش واسطه‌ای خانواده را برجسته می‌کند. خانواده نه تنها به‌عنوان دارنده منابع اقتصادی، بلکه به‌عنوان نهادی اجتماعی که سرمایه‌های غیرمادی و حمایتی را منتقل و فعال می‌کند، می‌تواند نابرابری‌های اقتصادی را تعدیل کرده و تاب‌آوری تحصیلی فرزندان را شکل دهد. از این منظر، عدم اثر پایگاه اقتصادی-اجتماعی، به‌خودی‌خود پیامد مهمی برای فهم نقش خانواده و توانمندسازی اجتماعی-تحصیلی دانش‌آموزان از طریق سرمایه‌های غیرمادی دارد و با چارچوب نظری جامعه‌شناختی پژوهش همخوانی دارد.

از سوی دیگر، نقش مؤثر سرمایه اجتماعی خانواده نیز یافته‌ای کلیدی است که نشان می‌دهد ویژگی‌هایی نظیر اعتماد، مشارکت، نظارت عاطفی، ارتباط کارآمد و احساس پیوند و تعلق، زیربنای ذهنی و روانی لازم را برای تاب‌آوری فراهم می‌کنند. چنین عواملی موجب می‌شوند دانش‌آموزان در مواجهه با استرس‌ها، فشارها و چالش‌های تحصیلی، حس حمایت‌مندی، کنترل هیجانی، امید به آینده و توانایی حل مسئله بیش‌تری داشته باشند. بنابراین، می‌توان گفت تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان، بیش از هر چیز، محصول محیطی است که در آن روابط حمایتی شکل می‌گیرد نه صرفاً محیطی که از منابع اقتصادی برخوردار است. این نتیجه از منظر رویکردهای پیشگیرانه نیز حائز اهمیت است؛ چراکه راهبردهای ارتقای تاب‌آوری باید در سطح خانواده، مدرسه و شبکه‌های اجتماعی دانش‌آموزان طراحی شوند. در مجموع تحلیل یافته‌ها نشان

می‌دهد که تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان نه صرفاً یک ویژگی فردی، بلکه برساخته‌ای اجتماعی است که در بستر خانواده و شبکه‌های حمایتی آن شکل می‌گیرد. خانواده، با فراهم‌سازی سرمایه‌های اجتماعی و حمایت‌های عاطفی، نقش واسطه‌ای میان فرد و ساختار اجتماعی ایفا می‌کند و می‌تواند نابرابری‌های ناشی از تفاوت در منابع اقتصادی و اجتماعی را تعدیل یا تشدید کند. به‌ویژه، تفاوت‌های مشاهده‌شده میان خانواده‌های تک‌والد و دووالد نشان می‌دهد که ساختار خانوادگی و الگوی حضور والدین، چگونگی دسترسی به منابع حمایتی و سرمایه اجتماعی را تعیین می‌کند و بدین ترتیب بر شکل‌گیری تاب‌آوری تحصیلی دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. این یافته‌ها تأکید می‌کنند که مطالعه تاب‌آوری تحصیلی باید در بستر اجتماعی و بر اساس منطق میدان خانواده و تعاملات میان‌نسلی تفسیر شود، چرا که نقش خانواده فراتر از ارائه حمایت فردی، شامل واسطه‌گری و انتقال سرمایه‌های اجتماعی است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای ارائه شده است؛

- به‌منظور تقویت برنامه‌های آموزشی ویژه والدین، توصیه می‌شود کارگاه‌های «فرزندپروری حمایتی» با تمرکز بر مهارت‌هایی مانند گوش‌دادن فعال، گفت‌وگوی سازنده، مدیریت تعارض و راهبردهای حمایت عاطفی برگزار شود و به والدین درباره نقش مهم آن‌ها در ایجاد امید تحصیلی، انگیزه و تاب‌آوری فرزندان آموزش‌های لازم را دریافت کنند.
- توسعه برنامه‌های مدرسه‌محور ارتقا دهنده تاب‌آوری باید در دستور کار مسئولان آموزش و پرورش و مدارس قرار گیرد؛ برای مثال، طراحی کلاس‌ها و بسته‌های آموزشی با هدف تقویت مهارت‌های حل مسئله، مدیریت استرس، مثبت‌نگری و جهت‌گیری آینده باید مورد توجه قرار گیرد و از مشاوران و روان‌شناسان برای اجرای برنامه‌های «مربی‌گری تاب‌آوری» در مدارس استفاده شود.
- به خانواده‌ها توصیه می‌شود در جهت تقویت سرمایه اجتماعی خانوادگی، بیش از پیش اهتمام ورزند و به والدین درباره اهمیت «اعتماد، مشارکت، تعامل عاطفی و توجه به نیازهای هیجانی فرزندان» به‌عنوان مولفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی، آموزش‌های لازم داده شود. در همین راستا، برنامه‌هایی برای افزایش انسجام خانواده، ارتقای مهارت ارتباطی و تقویت تعامل مثبت میان والدین و فرزندان طراحی شود.
- حمایت از دانش‌آموزان در معرض خطر، پیشنهاد دیگری است که در این راستا ارائه می‌شود. توصیه می‌شود مدارس به شناسایی دانش‌آموزانی که دارای مشکلات خانوادگی، ضعف مهارت‌های ارتباطی یا سطوح بالای استرس هستند، پردازند و برنامه‌های مداخله‌ای هدفمند برای گروه‌های هدف ارائه کنند.

منابع

- بابازاده، معصومه، رسولزاده، صمد (۱۳۹۴). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی خانواده‌ها و موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر تبریز. مطالعات جامعه‌شناسی، ۷(۲۸)، ۹۵-۱۱۰.
- توجهی، مطهره، تمنایی‌فرد، محمدرضا (۱۴۰۱). رابطه حمایت اجتماعی ادراک‌شده و تاب‌آوری تحصیلی با اضطراب امتحان دانش‌آموزان. فصلنامه پژوهش در یادگیری آموزشگاهی و مجازی، ۱۰(۲)، ۷۰-۶۱.
- رنجبر، مهدی (۱۳۹۲). نقش میانجی‌گری جهت‌گیری هدف در رابطه بین انسجام و انعطاف‌پذیری خانواده و تاب‌آوری تحصیلی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته روانشناسی تربیتی، دانشگاه شیراز.
- رنجبرنوری، فرخنده، نوری، محب (۱۴۰۳). رابطه انسجام خانواده، حمایت تحصیلی و تاب‌آوری تحصیلی با پیوند با مدرسه و مولفه‌های آن در دانش‌آموزان متوسطه شهرستان زابل. فصلنامه پیشرفت‌های نوین در مدیریت آموزشی، ۵(۱)، ۱-۱۵.
- سبز علیان، صحبت‌اله، زاهدی اصل، محمد (۱۳۹۲). رابطه بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی با تعهد سازمانی کارکنان بنیاد شهید و امور ایثارگران شعبه شرق تهران ۱۳۹۱. فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال ششم، شماره ۱۹.
- سلطانی‌نژاد، مهرانه، آسیابی، مینا، ادهمی، بیانه، توانایی یوسفیان، سمیرا (۱۳۹۳). بررسی شاخص‌های روان‌سنجی پرسشنامه تاب‌آوری تحصیلی ARI. فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، شماره ۱۵، سال پنجم، صص ۱۹-۳۴.
- شاهینی، نجمه، آسایش، حمید، قبادی، مهرداد و صادقی اله‌آبادی، جواد (۱۳۹۱). «بررسی همبستگی حمایت اجتماعی، احساس تنهایی و رضایت از زندگی در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی گلستان در سال ۱۳۸۹». مجله پژوهشی پژوهنده، سال هفدهم، شماره ۶، پیاپی ۹۰، صص ۳۰۲-۳۰۶.
- صفری، مهدیه (۱۳۹۲). رابطه بین تاب‌آوری و خلاقیت با کیفیت زندگی در دانشجویان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- عزیززاده، حمید (۱۳۹۲). تاب‌آوری شناختی (بهزیستی روانی و اختلالات رفتاری). تهران: نشر ارسباران.
- غفاری، مسعود (۱۳۹۴). بررسی نقش عوامل خانوادگی و مدرسه‌ای در تاب‌آوری تحصیلی (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسط دوم شهرستان مبارکه). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- فروغی (۱۳۸۹). بررسی رابطه ساده و چندگانه بین عوامل خانوادگی و تاب‌آوری فرزندان دبیرستانی شهر اصفهان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
- کشاورزنوروزپور، حنانه، ابراهیمی، سارا، احمدی، سمیه (۱۴۰۳). رابطه خودکارآمدی تحصیلی، عزت نفس و حمایت اجتماعی خانواده با تاب‌آوری تحصیلی در دانش‌آموزان تیزهوش. فصلنامه کودکان استثنایی، ۲۴ (۳): ۳۷-۵۱.
- کشتکاران، طاهره (۱۳۸۸). رابطه الگوهای ارتباطی خانواده با تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه شیراز. دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان، شماره سی و نهم، صص ۶۹-۸۸.

- کلاتری، عبدالحسین، حسینی‌زاده آرانی، سید سعید (۱۳۹۴). شهر و روابط اجتماعی: بررسی ارتباط میان میزان انزوای اجتماعی و سطح حمایتی اجتماعی دریافتی با میزان تجربه احساس تنهایی (مورد مطالعه: شهروندان تهرانی). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال پنجم، شماره ۱۶، صص ۸۷-۱۱۸.
- گلچین، مسعود، حیدری، علی حیدر (۱۳۹۱). خشونت بین فردی و سرمایه اجتماعی در خانواده و مدرسه. مطالعه‌ای اجتماعی در دبیرستان‌های پسرانه نورآباد. مسائل اجتماعی ایران، سال سوم، شماره ۱، صص ۱۷۷-۲۱۲.
- گلستانه، سید موسی، رضایی، مریم (۱۳۸۹). بررسی ارتباط تاب‌آوری تحصیلی با عزت نفس و حمایت اجتماعی در بین دانش‌آموزان دوره دبیرستان شهر بوشهر. کنگره علوم پزشکی دانشگاه تبریز.
- محمدجانی، فرزاد و سلاجقه، آریتا (۱۴۰۱). مدل‌یابی تعاملات معلم و دانش‌آموزان بر پیشرفت تحصیلی با نقش میانجی‌گری تاب‌آوری و سازگاری تحصیلی. فصلنامه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، ۸(۱)، ۴۲۸-۴۲۰.
- نقش، زهرا، رمضان‌ی خمسی، زهرا، افضل‌ی، لیلا، افکاری شهرستانی، زهرا (۱۳۹۸). وضعیت اجتماعی-اقتصادی، تاب‌آوری و عملکرد تحصیلی: کاربرد مدل‌یابی معادلات ساختاری چند سطحی. پژوهش‌های مشاوره، ۱۸ (۶۹)، ۱۸۶-۲۰۷.
- والش، فروما (۱۳۹۱). تقویت تاب‌آوری خانواده (گذر از سختی‌های زندگی). ترجمه محسن دهقانی و همکاران، تهران: دانژه.

- Abdelrahman, H., Al Qadire, M., Ballout, S., Rababa, M., Kwaning, E. N., & Zehry, H. (2025). Academic Resilience and its Relationship With Emotional Intelligence and Stress Among University Students: A three-country Survey. *Brain and Behavior*, 15(4), e70497.
- Alva, S.A. (1991). Academic invulnerability among Mexican-American students: The importance of protective and resources and appraisals. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 13, 18-34.
- Batthyany, K., & Mokoena, T. (2025). The impact of Social Support on Academic Resilience Mediated by Positive Affect in University Students. *Journal of Adolescent and Youth Psychological Studies (JAYPS)*, 6(7), 1-9.
- Borazon, E. Q., & Chuang, H. H. (2023). Resilience in educational system: A systematic review and directions for future research. *International Journal of Educational Development*, 99, 102761.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*
- Brown, D. L. (2008). African American resiliency: Examining Racial Socialization and Social Support as Protective Factors. *Journal of Black Psychology*, 34(1): 32-48.
- Carroza-Pacheco, A. M., León-del-Barco, B., & Bringas Molleda, C. (2025). Academic Performance and Resilience in Secondary Education Students. *Journal of Intelligence*, 13(5), 56.
- Chen, M., Liu, S., Wijaya, T. T., & Cao, Y. (2025). Influence of family socioeconomic status on academic buoyancy and adaptability: Mediating effect of parental involvement. *Acta Psychologica*, 253, 104753.
- Fang, G., Chan, P. W. K., & Kalogeropoulos, P. (2020). Social support and academic achievement of Chinese low-income children: A mediation effect of academic resilience. *International Journal of Psychological Research*, 13(1), 19-28.

- García-Crespo, F. J., Fernández-Alonso, R., & Muñiz, J. (2021). Academic resilience in European countries: The role of teachers, families, and student profiles. *Plos one*, 16(7), e0253409.
- Gizir, Cem Ali. (2004). *Academic Resilience: An investigation of protective factors contributing to the academic achievement of eight grades students in poverty*. Ph.D., Department of Educational Sciences. Middle East Technical University.
- Howard, S., & Johnson, B. (2000). What makes the difference? Children and teachers talk about resilient outcomes for children “at risk.” *Educational Studies*, 26, 321–337.
- Li, Z., & Li, Q. (2024). How social support affects resilience in disadvantaged students: The chain-mediating roles of school belonging and emotional experience. *Behavioral Sciences*, 14(2), 114.
- Mehrinejad, S. A., Tarsafi, M., & Rajabimoghadam, S. (2015). Predictability of students’ resiliency by their spirituality. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 396 – 400.
- Perez, W., Espinoza, R., ramos, K., Coronado,H.M., Cortes, R. (2009).Academic Resilience Among Undocumented Latino Students, *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0739986309333020>
- Radhamani, K., & Kalaivani, D. (2021). Academic resilience among students: A review of literature. *International Journal of Research and Review*, 8(6), 360-369.
- Saleem, T., & Zia, A. (2024). Effects of Social Support on Academic Resilience of Undergraduate Students. *UMT Education Review*, 7(1), 91-116.
- Sheehan, J., & Hadfield, K. (2024). Overcoming socioeconomic adversity: Academic resilience in mathematics achievement among children and adolescents in Ireland. *British Journal of Developmental Psychology*, 42(4), 524-545.
- Shengyao, Y., Salarzadeh Jenatabadi, H., Mengshi, Y., Minqin, C., Xuefen, L., & Mustafa, Z. (2024). Academic resilience, self-efficacy, and motivation: the role of parenting style. *Scientific Reports*, 14(1), 5571.
- Sinay, E. (2009). Academic resilience: Students beating the odds. *Research Today*, 5(1), 394-416
- Sinay, E. (2009). Academic resilience: Students beating the odds. *Research Today*, 5(1), 394-416.
- Steel, A., Karunaratne, N., Exintaris, B., James, S., Al-Juhaishi, A., Don, A., ... & Lim, A. (2024). The impact of resilience on academic performance with a focus on mature learners. *BMC Medical Education*, 24(1), 1105.
- Steel, A., Karunaratne, N., Exintaris, B., James, S., Al-Juhaishi, A., Don, A., ... & Lim, A. (2024). The impact of resilience on academic performance with a focus on mature learners. *BMC Medical Education*, 24(1), 1105.
- Williams, J. M., & Bryan, J. (2013). Overcoming adversity: High-achieving African American youth.s perspectives on educational resilience. *Journal of Counseling and Development*, 91, 290-299
- Wright, D.R., Fitzpatrick, K.M. (2006). Social capital and adolescent violent behavior: correlates of fighting and weapon use among secondary school students, *social forces*, 84 (3): 1435-1453.
- Yang, K. (2023). The Influence of Family Socioeconomic Status, Cultural Capital and Extra Curricular Study on Students’ Academic Achievement. *Journal of Advanced Research in Education*, 2(4), 34-40.

Family as a Social Shield of Resilience: The Role of Family Capital in Academic Resilience

Ayoub Sakhaei¹
Forozan Javadizadeh²

Abstract

Students encounter an increasing range of individual and environmental pressures in their daily lives, arising from the social, emotional, and educational conditions of the family, school, and wider community. This trend has highlighted the importance of identifying effective support mechanisms that enable students to cope with these challenges. Accordingly, the present study aimed to compare students' academic resilience based on parental family structure, with particular emphasis on the role of family capital, among a selected sample of students in Tehran, Iran. The study employed a survey research design using a structured questionnaire. The required sample size was estimated at 380 participants using IBM SPSS SamplePower, and respondents were selected through a combination of cluster and stratified sampling methods. The research instrument demonstrated satisfactory validity and reliability. Data were analyzed using IBM SPSS Statistics, IBM SPSS Amos, and SmartPLS. The descriptive findings indicate that two-parent families possess higher levels of social capital, social support, and socioeconomic status than single-parent families. These differences are also reflected in students' academic resilience. Specifically, 59% of students from two-parent families exhibited high levels of academic resilience, whereas only 28% of students from single-parent families fell into this category. The results further reveal that family social capital and social support are positively and significantly associated with students' academic resilience, with these relationships being stronger and more stable among students from two-parent families. From a sociological perspective, the findings suggest that academic resilience should not be understood merely as an individual characteristic but rather as a socially constructed outcome shaped by family structure and the unequal distribution of family capital. Within this framework, family structure—whether single-parent or two-parent—functions as an intermediary mechanism that can either reproduce or mitigate educational inequalities.

Keywords: Academic resilience; Family social capital; Family social support; Two-parent families; Single-parent families.

¹. Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities, Kashan University, Kashan, Iran.

². B.A. in Social Sciences, Teacher, District 17 Education Office, Tehran, Iran